

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

TIDSSKRIFT FOR ARKIVFORSKNING
UDGIVET AF RIGSARKIVET

ARKIV

Vello Helk: Om pommerske matrikler og matrikelkort i dansk besiddelse	65
Grethe Ilsøe: De kgl. bygningsinspek- torater	71
Thelma Jexlev: Om anvendelsen – og anvendeligheden – af papir som do- kumentmateriale i danske middel- alderbreve	87
Niels Petersen: Kommentarer til norsk arkivreform	100
Paul G. Ørberg: Et mislykket reform- forsøg i retsbetjentarkiverne	108
Asger Lund-Sørensen: Om kassation af koncepter	121
Orientering	125

Om pommerske matrikler og matrikelkort i dansk besiddelse

AF VELLO HELK

I 1690-erne gennemførte den svenske regering i sin del af Pommern en omfattende landmåling, hvis formål var af ren fiskal art. Under den store nordiske krig samledes arbejdsresultaterne – først og fremmest revisionsbøgerne med beskrivelser af det opmålte og et stort antal kort – i Stralsund, hvorfra de skulle føres over til Sverige. Da det i 1715 blev umuligt at holde stand længere, besluttedes det bl. a. at evakuere arkivmaterialet, derunder kortværket. Evakueringen mislykkedes, arkivalierne kom i dansk besiddelse og havnede i København.¹

Fra 1715 til 1720 holdt danskerne Stralsund besat. Ved fredslutningen deltes det svenske Pommern, således at landet syd for Peene tilfaldt Preussen, mens resten gik tilbage til Sverige. Samtidig skulle alt arkivmateriale udleveres. For kortenes vedkommende blev det øjensynlig ikke gennemført. Navnlig ønskede Danmark ikke at udlevere til Sverige den del af kortværket, som angik de pommerske områder, som var afstået til Preussen. Da Frederik Vilhelm I af Preussen erfarede det, gjorde han omgående sine krav gældende. I en henvendelse af 7. juni 1721 gjorde han Frederik IV opmærksom på, at de tilbageholdte kort og bøger egentlig hørte hjemme i arkivet i Stettin. Han gentog sine krav nogle måneder senere, tilsyneladende uden at man fra dansk side reagerede. Efter en længere pause fornyede den preussiske konge i et brev af 23. marts 1723 i mere bestemt ordlyd sine fordringer på kortværket.² Den sidste henvendelse bar øjensynlig frugt. Rentekammeret udarbejdede en designation over i alt 401 kort og 13 geometriske beskrivelsesbøger, der skulle udleveres. Designationen, som er dateret 1. juli 1723, indeholder kort fra følgende områder:

1. C. Drolshagen. Die schwedische Landesaufnahme und Hufenmatrikel von Vorpommern als ältestes deutsches Kataster (Beiheft zum 17./38. und 40./41. Jahresbericht der Geogr. Gesellschaft Greifswald), 1920–23, s. 230.
2. RA TKUA Speciel del. Tyskland: Brandenburg-Preussen A 1.18. Breve fra Frederik Vilhelm 1721–40.

- 44 kort over Jasenitz, Ueckermünde, Torgelow (nr. 1–44 indbundet i en bog med fransk bind).
- 66 kort over Anklam, Stolpe 1–67 (nr. 8 mangler).
- 91 kort over Demmin etc. 1–93 (nr. 1 og 5 mangler, afleveret til Sverige).
- 37 kort over Usedom.
- 37 kort over Wollin.
- 124 kort over Goldnow etc. (nr. 48 og 80 mangler).
- 2 kort over Pasewalk og Schönfeldt.³

Arkivalierne førtes til Berlin af den dansk-norske udsending i Berlin Poul Vendelbo Løvenørn, der havde opholdt sig i København i nogen tid. Det er muligt, at hans formidling har bevirket sagens temmelig hurtige ekspedition. Fra København rejste Løvenørn til Hannover, hvor han opholdt sig fra august til oktober. Efter et kort ophold i Berlin rejste han tilbage til Hannover og kom først sidst i december på ny til Berlin.⁴ Nu kom de pommeriske kort, som opbevarede i Løvenørns hus i Berlin, atter i forgrunden, men i en hel anden forbindelse, end som en venskabelig gestus fra monark til monark. Kortmaterialet blev nu pressionsmiddel i en temmelig mærkelig sag.

Som resultat af en langvarig broderstrid om arvedelingen blev den forhenværende vicestatholder i Rendsborg Christian Ditlef Rantzau 1721 dræbt af en snigmorders kugler. Da det ved en indgående undersøgelse blev fastslået, at mordet var sket på broderens anstiftelse, gjorde Frederik IV alt for at få fat på de skyldige. Broderen Wilhelm Adolph Rantzau gav sig som rigsgreve under kejserens værn, men i maj 1722 blev han lokket over på kongelig holstensk grund og fængslet. Det var imidlertid vanskeligere at få fat på kaptajn Detlef Prætorius, der var så letsindig at fortælle en mecklenburgisk major Köhler, at han var gerningsmand til drabet. Köhler skrev til Berckentin, og der blev sluttet en aftale, hvorefter majoren skulle bringe Prætorius, der opholdt sig i Schlesien, levende ind på preussisk område. Dette lykkedes, men så snart Frederik Vilhelm I fik nys om sagen, lagde han beslag på Prætorius og erklærede, at han ikke agtede at udlevere forbryde-

3. Drolshagen, s. 231.

4. Hans rejserute fremgår af hans indberetninger i TKUA. Han rejste til København 20/2 1723, var her endnu 10/7, skrev 27/8–5/10 fra Hannover, 10/10 fra Berlin og 20/11–18/12 atter fra Hannover.

ren, med mindre han fik seks lange karle i betaling for ham. Den preussiske konge skyede ingen midler for at skaffe tilvækst til sin berømte garde.⁵

Det var magtpåliggende for begge parter at opnå et gunstigt resultat. Frederik IV satte hårdt mod hårdt. Han havde ladet en preussisk hverver fængsle i Rendsborg, og nu kom også matrikelkort og -bøger ind i billedet. Samme dag sidst i december 1723, da Løvenørn atter tog ophold i Berlin, havde den preussiske udenrigsminister Heinrich Rüdiger von Ilgen kaldt hans stedfortræder Schøller til sig og gentaget den preussiske konges betingelser med hensyn til udlevering af Prætorius. Samtidig havde han som en anden forudsætning for udlevering forlangt de pommerske kort. Løvenørn selv frarådede i øvrigt den uværdige menneskehandel, men han var ellers indstillet på at bruge kortene, som nu allerede adskillige uger havde været i hans varetægt, som pressionsmiddel, navnlig da den preussiske konge tillige var meget opsat på at få fat på dem.⁶ Den 26. januar 1724 skrev gesandten, at han allerede tre-fire gange var blevet rykket for de nævnte kort, men han havde vist sig fra sin vanskelige side og holdt fast ved, at han ikke ville give dem fra sig, før sagen vedrørende Prætorius' udlevering var gået i orden. Denne handlemåde blev billiget af kongen.⁷

Den preussiske konges tålmodighed blev sat på en hård prøve. Selv om den danske konge trods Løvenørns råd gik ind på at overlade Frederik Vilhelm de forlangte lange karle, hvorved Prætorius' udlevering tilsyneladende var gået i orden, fulgte Løvenørn sine instrukser og ventede med at udlevere kortene. Han havde derfor i marts en lang og bevæget samtale med Ilgen, der holdt på, at udleveringen af kortmaterialet ikke kunne betragtes som en venskabsgestus fra den danske konge, da den preussiske konge havde traktatmæssig ret til dem. Løvenørn afviste denne påstand og hævdede på sin side, at man ikke kunne finde et eneste ord om udlevering af nævnte kort i nogen traktat.⁸

Sagen ordnede sig til begge parters tilfredshed. Både kortmaterialet og Prætorius blev udleveret, og den preussiske konge fik sine lange karle. Med en kabinetsordre af 9. november 1724 blev de

5. Edv. Holm, Danmark-Norges Historie 1720-1814, I (1891), s. 111 ff.

6. Løvenørns indberetning af 29/12 1723 i TKUA Spec. del. Tyskland: Brandenburg-Preussen B. 77.

7. Løvenørns indberetning af 26/1 1724. Kongens bekræftelse af 5/2 indført i Gehejme-reg. 1724 (TKUA Alm. del 2. 1676-1770. 101).

8. Løvenørns indberetning af 15/3 1724 i TKUA.

omtalte matrikler og kort overladt til krigs- og domænekontoret i Stettin, idet det pålagdes kammeret, at kortene, der hidtil formentlig havde været opbevaret på et fugtigt sted, nu skulle tørres og repareres.⁹

Det var dog ikke alle kort og matrikler, der afleveredes ved denne lejlighed. De resterende opbevarede i rentekammerarkivet og blev i 1780-erne ved kgl. resolution overført til Det kgl. Bibliotek, men de blev ikke optaget i den fortegnelse over bibliotekets håndskrifter, som J. Erichsen udarbejdede 1786.¹⁰ Deres eksistens var kendt uden for Danmark. Sidst på året 1787 rettede Frederik den Stores yndling, grev Friedrich Wilhelm Karl von Schmettow (1742–1806), der også beskæftigede sig med kartografiske arbejder, en henvendelse til det danske udenrigsdepartement og ønskede at låne kort over det svenske Pommern. A. P. Bernstorff anbefalede sagen over for chefen for Det kgl. Bibliotek, overkammerjunkeren C. F. Reventlow, og i begyndelsen af 1788 synes udlånet at være gået i orden.¹¹

Den sidste akt om de pommerske kort i Danmark blev udspillet 1852–53 og anledningen hertil var en preussisk bog gave til Det kgl. Bibliotek. Den preussiske arkæolog Karl Richard Lepsius foretog 1842–45 en ekspedition til Ægypten, hvis resultater nedfældedes i et pragtværk „Die Denkmäler aus Ägypten und Nubien“, der begyndte at udkomme nogle år senere. I september 1852 sendte den preussiske chargé d'affaires i København premierminister C. A. Bluhme, der tillige var udenrigsminister, to eksemplarer af dette endnu ikke afsluttede værk – det ene til kongens håndbibliotek, det andet til Det kgl. Bibliotek, idet man samtidig stillede tilsendelse af de fremtidige udsendte hæfter i udsigt.

Så storslået en gave burde honoreres på behørig vis. Bluhme foreslog straks, at Lepsius fik en ordensdekoration, og efter at gesandten i Berlin havde indsendt nøjere oplysninger om hans rang og stilling, fik han ridderkorset af Dannebrog.

Det andet eksemplar af værket kom gennem kultusministeriet til Det kgl. Bibliotek. Tilsyneladende helt på eget initiativ indsendte bibliotekets leder C. Werlauff nu samtidig med takkeskrivelsen 19. oktober 1852 et vidtgående forslag om udlevering af en samling

.9. Drolshagen, s. 231.

10. Oplysningerne stammer fra C. Werlauffs skrivelse af 19/10 1852 til Kultusministeriet, RA Min. f. kirke- og underv. 3. ktr., brev nr. 838/1856.

11. Det kgl. Biblioteks arkiv, journalsager, ældre række, nr. 267 og 269 (fra Bernstorff til Reventlow 20/11 1787 og 12/1 1788).

jordbøger og matrikler over svensk Pommern og Rügen med tilhørende revisionsbøger, som ifølge hans oplysninger stammede fra tiden 1682–1705 og omfattede 26 bind og ca. 700 håndtegnede kort.

Werlauff begrundede sit forslag med, at den preussiske regering allerede før havde skænket biblioteket nogle store boggaver, deriblandt et pragteksempel af „Oeuvres de Frédéric le grand“ udkommet 1846–47, men endnu ikke afsluttet. Werlauff ytrede nu det ønske, at også fortsættelsen „af bemeldte vigtige og kostbare Værk ved Udenrigsministeriets Medvirkning hos vedkommende preussiske Auctoriteter maatte blive Bibliotheket forundt“. Det var naturligt, at man fra bibliotekets side prøvede på at gøre gengæld. I denne forbindelse var de pommerske sager det mest nærliggende bytteobjekt, idet de hele tiden var blevet betragtet som et fremmedlegeme i bibliotekets samlinger, og Werlauff mente tillige, at en sådan utrykt matrikelsamling fra et fremmed land og fra en forholdsmæssig yngre tid ingen væsentlig interesse kunne have for biblioteket. Den optog i håndskriftsamlingens lokale en plads, „for hvilken der kunde gøres bedre Brug“.

Werlauffs forslag passede alle instanser med velvillig approbation. Hverken kultusminister C. F. Simony, premierministeren eller kongen havde noget at indvende, og den preussiske regering svarede naturligvis bekræftende på spørgsmålet, om den ville modtage gaven. Måske kunne den endog ses som et bidrag fra dansk side til at forbedre forholdene mellem de to riger efter Treårskrigen.

I løbet af det første halvår 1853 blev udleveringen iværksat, og den 18. juni 1853 kunne den preussiske minister von Manteuffel sende den danske repræsentation i Berlin sin kvittering for modtagelsen.

Desværre synes man ved udleveringen ikke at have udarbejdet en designation; i hvert fald er det ikke lykkedes mig at opspore en sådan hverken i Det kgl. Biblioteks eller Udenrigsministeriets arkiv. Derfor er det det rene gætteri, når man vil gøre et forsøg på at identificere disse kort på grundlag af den eksisterende litteratur.¹² Foruden en mindre gruppe, som stammer fra et privatarkiv, kender C. Drolshagen to grupper kort, nemlig:

12. RA Min. f. kirke- og underv. 3. kt. br. nr. 838/1857. Udenrigsministeriets arkiv 1848–56. Litteraria.

13. En oversigt over den centrale litteratur hos Marianne Rubow-Kalähne, Matrikelkarten von Vorpommern nach der schwedischen Landesaufnahme, Leipzig 1960, s. 18. De fleste kort findes i landsarkivet i Greifswald.

- 1) primærkort, som er forsynet med landmålerens underskrift – 888 stk.
- 2) kopier af primærkort – 511 stk.¹⁴

Fra Danmark afleveredes 1723 401 og 1853 ca. 700 kort. Der opstår uvilkårligt det spørgsmål, om alle de afleverede kort er kommet tilbage til Vorpommern. Man kan vist gå ud fra, at det er sket med 1723-afleveringen, men hvor er de kort, som afleveredes 130 år senere? De kan ikke være blandt primærkortene, idet de var til stede før 1853. I så fald må de være blandt kopierne, men som det fremgår af Drolshagens fortegnelse, omfatter denne gruppe snarere kortene fra 1723, selv om fortegnelsen er lavet så sent som 1858–64. Dette spørgsmål venter endnu på sin løsning.

Drolshagen savnede kopier af primærkort fra distrikterne Stralsund–Barth, Demmin, Usedom og Wollin. I 1930-erne erhvervede universitetet i Greifswald yderligere 127 kort, som havde tilhørt Friedrich von Hagenow (1797–1865), en alsidig personlighed, der blandt andet har udgivet adskillige kort over Rügen og Vorpommern. Disse kort dækker også Stralsund–Barth området, mens kort over Usedom og Wollin findes i det svenske rigsarkiv.¹⁵ En del af de manglende kort skal stadig søges i Det kgl. Bibliotek i København. I bibliotekets kortsamling findes i alt 88 pommerske kort, efter alt at dømme kopier af primærkort (fol. 180, nummereret 2–89, nr. 1 mgl.). De fleste angår Demmins distrikt, og en del stammer fra området syd for Peene (af amterne nævnes Klempenow, Treptow, Lindenberg og Verchen). Disse kort er altså ikke kommet med i 1723 og har ligeledes undgået opmærksomheden 1853. Det lykkedes altså ikke Werlauff helt at rydde bibliotekets samlinger for pommerske kort.

Disse pragtfulde kort i smukke farver er det bedste bevis på den svenske kartografis høje stadi i det 17. århundrede. En påbegyndt udgivelse, hvor de oprindelige kort med målestok 1:8.333,3 bliver omtegnet på større oversigtskort med målestok 1:25.000, har afsløret, hvor nøjagtige de svenske landmålere har været, og det til trods for, at deres arbejde ikke tjente så meget topografiske som skattemæssige formål.

14. Drolshagen, s. 92 ff.

15. F. Curschmann, Matrikelkarten von Vorpommern 1692–1698, Karten und Texte I. Teil, Dorfbeschreibungen zu Blatt 3, 4, 7, 8 Amt Barth, Barther und Stralsunder Distrikt, Amt Franzburg, Rostock 1948, s. XVI f.

De kgl. bygningsinspektorer

Med et rids af statens bygningsvæsenets
administrationshistorie 1849–1961

AF GRETHE ILSØE

Som naturligt var, blev også bestyrelsen af det offentlige bygningsvæsen i Danmark berørt af de gennemgribende administrative reformer efter 1848. Bygningsadministrationen, der udgjorde et særligt kontor under rentekammeret, overgik efter dettes ophævelse til indenrigsministeriets 3. departement for endelig ved kgl. resolution af 29. juli 1849 totalt at ophæves med virkning fra årets udgang.¹

Oprindeligt havde man forestillet sig, at reorganisationen af bygningsvæsenet i et bygningsdirektorat alene skulle falde inden for indenrigsministeriets rammer². Men overvejelser, som blev gjort imellem 29. juli og årets slutning, resulterede i, at det bygningsdirektorat, der oprettedes ved kgl. resolution af 31. december 1849, fremstod som en bygningsledelse for samtlige civile ministerier.³ I bygningsdirektoratet skulle den tekniske ledelse af den civile statsstyrelses bygningsvæsen koncentreres, således at direktoratet i den enkelte konkrete byggesag var underlagt det ministerium, under hvis ressort den pågældende bygning hørte, mens personelle og almindelige anliggender sorterede under indenrigsministeriet. Bygningsdirektøren skulle kunne tilkaldes i hvert af ministerierne ved referat af bygningssager.

Under direktoratet oprettedes 5 bygningsinspektorer.⁴ Bygningsinspektørerne fik til opgave at udøve det lokale tilsyn med

1. Rentekammeret ophævedes ved kgl. kundgørelse af 24. november 1848. Bygningsadministrationen overgik til indenrigsministeriet ved kgl. resolution af 8. december 1848 angående indenrigsministeriets ordning. Vedrørende administrationen af det offentlige bygningsvæsen i Danmark før den kgl. kundgørelse af 24. november 1848 se Vejledende Arkivregistratur XII, Rentekammeret I, ved Jens Holmgaard, 1964, s. 136 og 233, samt G. N. Kringelbach, *Civile direktioner og kommissioner under enevælden*, 1899, s. 37–39.
2. Indenrigsministeriets forestillingsprotokol 1849, forestilling nr. 181 (RA).
3. Departementstidende 1850, s. 41 f.
4. De fem bygningsinspektorer fik flg. distrikter: 1. en del af de staten tilhørende bygninger i København; 2. de øvrige statsbygninger i København, Sorø og Præstø amter; 3. Københavns, Frederiksborg og Holbæk amter samt Bornholm; 4. Fyn, Lolland og Falster samt nærmestliggende mindre øer (sæde i Odense); 5. Jylland (sæde i Århus); jfr. Departementstidende 1850, s. 45 ff.

statens bygninger hver inden for sit distrikt og at stå for udførelsen af forefaldende byggearbejder ved disse bygninger. Det pointeredes dog, at distriktsinddelingen ikke var til hinder for, at en bygningsinspektør efter indenrigsministerens bestemmelse kunne anvendes udenfor sit distrikt, eller at andre arkitekter kunne antages til at udføre enkelte større bygningsarbejder enten under bygningsdirektøren eller i særlige tilfælde umiddelbart under vedkommende bygnings ressourceministerium. Som regel skulle alt vedrørende byggearbejder på statens bygninger gå gennem bygningsdirektøren.⁵

Med hensyn til kommunale og andre offentlige byggeforetagender, der ikke kunne anses for at være egentligt statsbyggeri var det pålagt bygningsdirektøren på pågældende ministeriums forlangende at afgive betænkning, til hvis udarbejdelse bygningsinspektørerne skulle indsamle materiale. Denne side af bygningsinspektørernes virksomhed var vederlagsfri. Til gengæld var det dem tilladt – såvidt det lod sig forene med deres embedspligter – at påtage sig lønnet byggearbejde for kommuner, offentlige stiftelser og private.⁶

Til bygningsdirektør udnævntes hofbygmester I. H. Koch, der havde været medlem af bygningsadministrationen, og som bygningsinspektører ansattes P. E. I. Kornerup, F. F. Friis og M. G. B. Bindsbøll, som alle ligeledes havde arbejdet under bygningsadministrationen.⁷ De øvrige to inspektorarter opsloges samtidig ledige. Ansøgningerne skulle indsendes til indenrigsministeriet, der derpå skulle indhente kunstakademiets og bygningsdirektørens betænkning, førend en forestilling til kongen om besættelsen kunne udarbejdes. Det blev understreget, at denne fremgangsmåde ved besættelsen af embederne som bygningsinspektører skulle danne norm for fremtiden.

Imidlertid fik fællesforfatningens indførelse i 1855 også konsekvenser for indretningen af statens bygningsvæsen. De bygninger, der hidtil havde været *vedligeholdte* for hele monarkiets regning, overgik nu til ministeriet for monarkiets fælles indre anliggender,

5. Undtaget var dog småreparationer ved de statsbygninger, hvor der var ansat forvaltere eller lign., som kunne henvende sig direkte til bygningsinspektøren.

6. Bygningsinspektørerne var honorarlønnede.

7. De pågældende ansattes i henholdsvis 2., 3. og 5. inspektorat, mens arkitekt Nebelong konstitueredes i 1. inspektorat. 1851 blev 1. inspektorat besat med Bindsbøll, mens C. G. F. Thielemann ansattes i det derved ledigblevne 5. inspektorat, og den fra udlandet hjemvendte H. C. Hansen overtog 4. inspektorat.

– og med disse tre af bygningsinspektørerne (Kornerup, Friis og Bindsbøll), mens de øvrige to forblev under kongerigets indenrigsministerium og varetog de bygningsanliggender, hvortil udgifterne blev bevilget ved kongerigets finanslov.⁸ Som en konsekvens af denne splittelse af bygningsvæsenet ophævedes bygningsdirektoratet med virkning fra 1. april 1856, og nævnte to bygningsinspektører kom herved til at sortere direkte under indenrigsministeriet.⁹ Ophævelsen af bygningsdirektoratet var tillige en konsekvens af den almindelige opfattelse såvel i finansudvalget som på tinge af, at udgifterne til det civile bygningsvæsen var for høje. Som følge heraf og fordi han ikke mente, at bygningsdirektoratet svarede til sin hensigt og i endnu mindre grad ville komme til det for fremtiden (d. v. s. under fællesforfatningen), foreslog Tscherning under behandlingen af finanslovsforslaget for 1855/56, at det blev afskaffet og dets opgaver overladt til bygningsinspektørerne, „der efterhånden ere blevne mænd, som fortjene den fulde tillid i så henseende.“¹⁰ Under debatten karakteriserede indenrigsministeren bygningsdirektoratet som „en overlevering fra en tidligere tid, hvor man, da man dog efter de grundsætninger, der navnlig bleve fulgte i 1848, skulle betale de afgående deres fulde løn, hellere beholdt dem til tjeneste . . .“¹¹

De tre fællesmonarkiske bygningsinspektorater blev ved kundgørelsen om fællesministeriets ophævelse 26. juli 1858 sammen med dette ministeriums øvrige forretningsområder lagt under finansministeriet med virkning fra 1. august. Året efter stadfæstedes en lov om tillæg til normalbudgettet (8. december 1859), der vedtog en omordning af det civile bygningsvæsen i kongeriget og hertugdømmet Slesvig, således at forretningerne for Sjælland og Fyn

8. Kgl. resolution af 28. oktober 1855 om ministeriet for monarkiets fælles indre anliggender. Jfr. Departementstidende 1855, s. 347. Fra 7. april 1856 overgik ifølge resolution af 1. april også de bygninger, der *anvendtes* i fælles ejemed, til nævnte ministerium. Imellem de to øvrige bygningsinspektører fordeltes forretningerne således, at den ene (H. C. Hansen) fik underlagt sig de til indenrigsministeriet, justitsministeriet og ministeriet for kirke- og undervisningsvæsenet hørende bygninger i København samt i Sjællands og Lolland-Falsters stifter (med bopæl i København), mens den anden (Thielemann) fik nævnte ministeriers bygninger i Fyns og Jyllands fem stifter overdraget (bopæl i Århus).

9. Departementstidende 1856, s. 521. Koch fik efter ansøgning bevilget afsked fra 31. december 1856.

10. Rigsdagstidende 1854/55, forhandlingerne på folketinget, sp. 584 f.

11. sst. sp. 587. I rigsdagssamlingen 1855/56 berøres i betænkningen over finanslovsforslaget for kongeriget 1856/57 en plan, hvorefter officerer „som især havde beskæftiget sig med arkitektonik, skulle overtage bygningsinspektørernes hverv“. Rigsdagstidende 1885/56, anhang B sp. 35 f, forhandlingerne på folketinget. sp. 965 f.

deltet mellem bygningsinspektørerne Friis og Kornerup, og at der blev etableret et inspektorat for Nørrejyland og Slesvig.¹² Sidstnævnte blev 11. april 1860 besat med stadsbygmesteren i Flensborg, L. A. Winstrup.¹³

Hidtil havde hertugdømmerne haft egne bygningsinspektører, sorterende under henholdsvis det slesvigske og holstenske ministerium.¹⁴ Men som en følge af sondringen mellem det fællesmonarkiske og rent kongelige/hertugelige bygningsvæsen blev nu ved Winstrups ansættelse bygningsinspektør-forretningerne i Slesvig delt i overensstemmelse hermed imellem ham og den hidtidige bygningsinspektør Meyer, der fortsat fungerede under det slesvigske ministerium.¹⁵ Efter tabet af Slesvig overtog Winstrup Fyn, Ærø og de 8 sogne, mens det øvrige Jylland tilfaldt bygningsinspektør Vilh. Theodor Walther.¹⁶ Samtidig måtte naturligvis adskillelsen imellem bygningsinspektoraterne for fællesmonarkiet og for kongeriget ophæves. Ved kgl. resolution af 26. marts 1865 bestemtes det, at de tre under finansministeriet sorterende bygningsinspektører skulle lægges under indenrigsministeriet, hvorved statens civile bygningsvæsen igen var samlet under ét ministerium.¹⁷

Forinden var professor F. Meldahl ved kgl. resolution af 20. april 1860 udnævnt til bygningsinspektør for Frederiksborg slot efter branden, foreløbig for fem år og med pligt til, hvis enten Friis' eller Kornerups inspektorat skulle blive ledigt inden for dette åremål, at overtage det pågældende inspektorats forretninger. Denne bestemmelse blev realiseret i 1865, da Meldahl efterfulgte Friis.¹⁸

Ved indenrigsministeriets deling i januar 1894 i et indenrigsministerium, omfattende det hidtidige 1. departement, og et mini-

12. Bindsbøll var død i 1856.

13. Departementstidende 1860, s. 415; jfr. finansministeriets forestillingsprotokol 1860, forestilling nr. 138 (RA).

14. Slesvig: Wilh. Fr. Meyer, Holsten: Herman Krüger; Lauenborg: Georg Wilh. Timmermann. Også Vestindien havde egne bygningsinspektører.

15. Om de slesvigske forhold jfr. iøvrigt Sønderjyske årbøger, 1946, s. 127 ff.

16. Walther var 1. april 1862 fulgt efter Thielemann.

17. Departementstidende 1865, s. 243 f.

18. Finansministeriets skrivelse af 25. april 1860. Efter at Kornerup var død 1875 stod hans inspektorat længe ubesat. Inspektoratets forretninger synes i den tid fortrinnsvis at være blevet overtaget af H. C. Hansen (H. C. Hansens bygningsinspektoratsarkiv, Diverse sager I–XI (La. f. Sj.)). Først i 1884 blev han efterfulgt af slotsforvalteren ved Christiansborg, I. T. Zeltner, der imidlertid kun blev fungerende. Tre år tidligere var H. C. Hansen fratrådt sit embede, og i hans sted konstitueredes I. D. Herholdt. Fra nu af konstitueredes *alle* nye bygningsinspektører i deres embede, hvad vistnok skal fortolkes som en understregning af, at den hele indretning af bygningsvæsenet blev betragtet som midlertidig. 1889 døde Winstrup og efterfulgtes af Jens

sterium for offentlige arbejder, blev bygningsvæsenet lagt under dette sidste.¹⁹ Allerede 1896 ophævedes det nye ministerium imidlertid igen, og bygningsvæsenet gik tilbage til indenrigsministeriet for blot fire år senere at føres over til det genoprettede ministerium for offentlige arbejder.²⁰ I 1913 gik samtlige sager vedrørende det offentlige bygningsvæsen tilbage til indenrigsministeriet, kontoret for kommune- og næringsager.²¹

Sideløbende med disse omlægninger, der for bygningsvæsenet kun betød en ydre rammeændring, foregik bestræbelserne på at reformere dets egentlige indretning.

I begyndelsen af 1890'erne manifesterede manglerne ved hele bygningsvæsenet sig stærkt, især fremkaldt ved statsbygningernes voksende antal. Et ønske om en nyordning blev gentagne gange ytret på rigsdagen under finanslovforhandlingerne, og især Neergaard var som finansudvalgets formand ivrig for en reform. Det blev gjort gældende, at statens civile bygningsvæsen medførte uforholdsmæssigt store udgifter, samt at det var uheldigt, at bygningsinspektørerne ved siden af deres honorar oppebar procenter (3 %) af overslagssummerne for de større bygningsarbejder (nybygning og hovedstandsættelse).²² Ligeledes fremførtes det som en væsentlig ulempe, at ledelsen af bygningsvæsenet var delt mellem ligestillede bygningsinspektører, hvorved uensartethed i bygningsagerens behandling let opstod.²³

Da man havde opgivet at etablere en nyordning i forbindelse med finanslovforhandlingerne, fremlagde ministeren for offentlige arbejder, Ingerslev, i rigsdagssamlingen 1894/95 et lovforslag vedrørende „bestyrelsen af statens under de civile ministerier hørende bygningsvæsen“.²⁴ Ifølge dette forslag skulle de daværende byg-

Vilh. Petersen. Med ham fik inspektoratet sæde i Odense. Tre år senere (1892) fik Walther bevilget afsked, og Hack Kampmann overtog hans inspektorat. Samme år fulgte professor V. V. Petersen efter Herholdt. 1902 fulgte professor Albert Jensen efter Meldahl og afløstes igen i 1912 af J. Magdahl Nielsen. 1903 erstattede Martin Borch professor V. V. Petersen, og 1904 efterfulgtes Zeltner af A. Clemmensen, hvis inspektorat i 1911 blev overtaget af Thorvald Jørgensen.

19. Kgl. resolution af 13. januar 1894.

20. Kgl. resolution af 22. maj 1896 og kgl. resolution af 27. april 1900.

21. Kgl. resolution af 15. oktober 1913. Ved kgl. resolution af 6. februar 1909 var sager vedr. amtmandsboliger allerede overflyttet til indenrigsministeriet.

22. Dette honorar blev ifølge lønningsloven af 1. april 1871 for indenrigsministeriet bevilget ved de årlige finanslove, mens det ved indenrigsministeriets resolution af 15. december 1866 blev tilladt bygningsinspektørerne at beregne sig de 3 pct. af overslagssummerne.

23. Rigsdagstidende 1894/95, tillæg A, sp. 2509 f.

24. sst., forhandlingerne på folketinget, sp. 916.

ningsinspektørposter ophæves, og ledelsen af statens civile bygningsvæsen varetages af en bygningsdirektør, der udnævntes af kongen.²⁵ Som medhjælp for bygningsdirektøren skulle ministeriet for offentlige arbejder som bygningsinspektører ansætte tre arkitekter, hvoraf en skulle have bopæl i, to uden for København. Bygningsdirektøren skulle være konsulent for de civile ministerier i alle bygningsager. Han skulle tillige forstå og være ansvarlig for hovedstandsættelser og vedligeholdelsesarbejder på de statsbygninger, der henlagdes under hans tilsyn. Endelig skulle han være forpligtet til at udarbejde planer og overslag til nybygningsarbejder og føre tilsyn med disses udførelse, samt i tilfælde, hvor nybyggeri blev overdraget til specielt antagne arkitekter, at afgive betænkning over de af dem udarbejdede skitser og planer etc. Såvel bygningsdirektøren som bygningsinspektørerne skulle lønnes med en fast årlig sum, mens de fornødne beløb til kontorhold, dagpenge o. lign. skulle bevilges på de årlige finanslove. Bygningsdirektøren måtte ikke uden for sin embedsgerning yde bistand ved noget bygningsforetagende for stat, kommune, offentlige institutioner eller private, hvorimod det kun blev forment bygningsinspektørerne at udføre bygningsarbejder for private. Ifølge lovforslaget skulle ministeriet for offentlige arbejder efter forhandling med de øvrige civile ministerier udarbejde en instruks for både bygningsdirektør og bygningsinspektører; en sådan havde ikke tidligere eksisteret.

Forslaget, der blev fremsat igennem fire på hinanden følgende rigsdagssamlinger, nåede imidlertid ikke at blive vedtaget. I samlingen 1907/08 blev det igen sat på dagsordenen af Svend Høgsbro, der da var minister for offentlige arbejder, men i en anden og mere radikal form.²⁶

Ifølge det nye forslag skulle nemlig samtlige bygningsinspektørposter ophæves. Og dette kunne ifølge Høgsbros forelæggelsestale så meget lettere finde sted, som alle daværende bygningsinspektører „kun ere konstituerede netop med en forandring af forholdene for øje“.²⁷ I stedet skulle ansættes en fastlønnet bygningsdirektør, der udnævntes af kongen. Men i modsætning til den funktion, som forslaget fra 1894/95 havde tiltænkt ham, skulle bygningsdirektøren efter det nye forslag kun stå til rådighed for de civile ministerier, mens der ikke påhvilede de pågældende mini-

25. sst., tillæg A, sp. 2505 ff.

26. Rigsdagstidende 1907/08, tillæg A. sp. 2855 ff.

27. sst. forhandlingerne på folketinget. sp. 50. Meldahl var dog kgl. udnævnt.

sterier nogen pligt til at benytte hans hjælp, hverken som arkitekt eller som tilsynsførende med andre arkitekter, der eventuelt måtte blive ansat til at udføre bestemte bygningsopgaver. At der dog i realiteten blev regnet med, at ministerierne ville benytte bygningsdirektøren til arkitekt- og konsulentvirksomhed, tyder den omstændighed på, at han ifølge forslaget § 4 ikke måtte påtage sig at yde bistand ved noget bygningsarbejde udover, hvad hans embede indebar. Af bemærkningerne til lovforslaget fremgik den hovedtanke, at det almindelige tilsyn med en stor del af de under bygningsinspektørerne henlagte bygninger, især embedsboliger, skulle kunne overgå til de pågældende brugere, således at disse både ved vedligeholdelsesarbejder og hoveddistandsættelser, eventuelt med stedlig bistand, kunne fremsende de fornødne forslag til vedkommende ministerium og føre tilsyn med arbejdets forsvarlige udførelse. Hvad angik nybygningsarbejder ville man i stort omfang kunne overdrage dem til særligt antagne arkitekter. Tilbage til bygningsdirektøren blev da foruden konsulentvirksomheden tilsynet med de historiske bygninger. Fastsættelsen af de fornødne beløb til konduktør- og kontorhold skulle finde sin afgørelse ved de årlige finanslove, og det ekstraordinære honorar på 3 % af overslagssummen for nybygnings- og hoveddistandsættelsesarbejder bortfalde.

Forslaget gik i udvalg efter en livlig 1. behandling i folketinget, hvor der blev ytret skepsis med hensyn til at overlade vedligeholdelses- og reparationsarbejder ved embedsboliger til brugernes eget skøn.²⁸ I den betænkning, som udvalget afgav i maj 1908, gik et flertal ind for forslaget vedtagelse, men pointerede, at det anså hensynet til statskassens tarv at være bygningsdirektørens første opgave. Mindretallet derimod var skeptisk over for oprettelsen af direktoratet og ville bevare bygningsinspektørerne, eventuelt med to bygningskonsulenter til koordinering af de større bygningsarbejder.²⁹ Lovforslaget nåede imidlertid ikke til 2. behandling og blev derfor forelagt i uændret skikkelse i den følgende folketingssamling af den nye minister for offentlige arbejder, Jensen-Sønderup.³⁰ Efter 1. behandling gik det igen i udvalg. Den betænkning, der derefter fremkom, var temmelig ulig den forrige.³¹ Den gik ind

28. sst. sp. 2052 ff.

29. sst., tillæg B, sp. 3893 ff.

30. Rigsdagstidende 1908/09, forhandlingerne på folketinget, sp. 668.

31. sst., tillæg B, sp. 1807 ff.

for en ordning med en kgl. udnævnt bygningsdirektør, der som hovedopgave havde den administrative og økonomiske overledelse af statens bygningsvæsen og var ministeriets konsulent i alle byggesager. Til varetagelse af tilsyn og byggeopgaver skulle han under sig dels have tre kgl. udnævnte bygningsinspektører, alle arkitekter, der som han selv lønnedes med fast gage, dels ansat direkte under sig et antal konduktører, der skulle udføre det mere rutinemæssige tilsyn med mindre vigtige bygninger. Bygningsdirektøren måtte ikke påtage sig anden lønnet byggevirksomhed, hvad dog blev tilladt bygningsinspektørerne med den begrundelse, at det måtte anses for at være en slags kompensation for bortfaldet af de omdiskuterede 3% af overslagssummen ved nybygninger og hovedreparationer. Endelig gæntog betænkningen forslaget fra 1894/95 om, at der af ministeriet for offentlige arbejder skulle udarbejdes en instruks for såvel bygningsdirektør som bygningsinspektører. Kontorudgifter og konduktørernes lønninger etc. skulle afholdes på de årlige finanslove.

Efter en hurtig 2. og 3. behandling vedtoges lovforslaget enstemmigt og kunne oversendes til landstinget. Her gik det efter 1. behandling i udvalg og strandede dér.

Mere end ti år forløb, før der igen blev taget initiativ til at gennemføre en nyordning. I mellemtiden var der sket en del omlægninger af inspektoraterne, betinget af genforeningen med Sønderjylland 1920.³² 19. juli 1924 nedsatte indenrigsministeriet om sider et udvalg til at undersøge den daværende indretning af statens bygningsvæsen og eventuelt fremkomme med forslag til en nyordning. Blandt udvalgets medlemmer var foruden politikerne to af bygningsinspektørerne samt tre medlemmer, udpeget henholdsvis af kunstakademiet, Akademisk arkitektforening og Dansk ingeniørforening. Efter at have indhentet oplysninger fra samtlige (også ikke-civile) ministerier nedsatte man et underudvalg, som skulle foretage en kritisk gennemgang af det foreliggende materiale samt drøfte og udforme en af bygningsinspektør Magdahl Nielsen skitseret plan til nyordning af bygningsvæsenet. Underudvalget afgav i 1927 en betænkning til det samlede udvalg, som derefter

32. 1. juni 1921 konstitueredes således endnu en bygningsinspektør (Viggo Norn) i et nyoprettet inspektorat med sæde i Horsens. Nørrejylland deltes samtidig op mellem de to jyske inspektorater efter en linie, der fulgte jernbanen Struer-Skive-Viborg-Langå-Århus, mens Sønderjylland blev tillagt det fynske inspektorat. Ejnar Packness afløste fra samme dato Hack Kampmann, og fra april 1923 efterfulgtes Martin Borch af K. Varming.

blev drøftet og udgjorde grundlaget for den egentlige, trykte betænkning af 2. december 1929.

Foruden en oversigt over udgifterne til bygningsvæsenet gennem de syv foregående år indeholdt betænkningen en grundig redegørelse for, hvorledes tilsynet (herved forstås tillige vedligeholdelsesarbejderne) med de under de enkelte ministerier hørende statsbygninger foregik. Det viste sig ved denne opgørelse, at bygningsinspektørerne varetog det bygningstekniske tilsyn med noget over 500 af statens daværende ialt ca. 1.100 bygninger, hvortil kom en vis medhjælp fra bygningsinspektørernes side med post- og telegrafvæsenets henvend 200 bygninger.³³ Af de øvrige bygninger var ca. 100 helt uden tilsyn, mens tilsynet med resten foretoges af mange forskellige specielt ansatte arkitekter eller ingeniører.³⁴ Da man imidlertid mente, at der var forskel på det tilsyn, der skulle udøves ved de store og kunsthistorisk værdifulde bygninger og f. eks. en mindre tjenestebolig, regnede man i betænkningen med, at de absolutte tal skulle tolkes således, at bygningsinspektørerne i realiteten varetog tilsynet med imellem $\frac{1}{2}$ og $\frac{2}{3}$ af statens „bygningmængde“. Hertil kom endvidere bygningsinspektørernes rådgivende virksomhed ved landets ca. 2.000 kirker.³⁵ Ved nybygninger gjaldt det imidlertid for samtlige civile ministerier, at bygningsinspektørerne som oftest blev anvendt, men at disse ikke havde indseende med arbejdet på de nybygninger, der ikke var dem overdraget.

Betænkningen foreslog, at bygningsinspektørernes tilsyn kom til at omfatte *samtlige* statsbygninger under de civile ministerier, som til gengæld skulle klassificeres efter deres kulturelle værdi. Ved en inddeling i tre klasser antog man, at bygningsinspektørerne kun behøvede at afholde syn over de i sidste klasse værende bygninger hvert andet år; den øvrige tid skulle tilsynet foregå ved brugeren, når ikke særlige forhold gjorde sig gældende. Det antoges, at til-

33. Krigsministeriet, marineministeriet og statsbanerne havde hele tiden haft hver sit selvstændige bygningsvæsen uden for de kgl. bygningsinspektørers virkeområde. Postvæsenets bygninger var indtil 1927 underlagt bygningsinspektørerne, men ved sammenslutningen af post- og telegrafvæsenet (lov af 30. maj 1927) gik bygningstilsynet over til telegrafvæsenets ingeniører.

34. Det sidste gjaldt rigshospitalet, den jyske fødselsanstalt, statens sindssygehospitaler, seruminstitutet, fængsler og arresthuse, stasskovvæsenets bygninger, statsprøveanstalten, Sorø akademi og toldvæsenets bygninger i Sønderjylland.

35. Med undtagelse af domænekirkerne regnedes kirkerne ikke for statsbygninger, men karakteriseredes som bygninger til bestemt offentlig brug (betænkningen s. 12). En særlig ordning med bygningskonsulenter for præstegårdene indførtes ved de nye kirkelove af 1922.

synet med henvend $\frac{1}{3}$ af statens bygninger kunne foregå på denne måde. De daværende seks bygningsinspektører formodedes med den fornødne medhjælp at kunne overkomme tilsyn og vedligeholdelsesarbejderne på alle bygninger. Derimod ville der ikke blive levnet dem tid til nybyggeri. Betænkningen foreslog derfor, at udførelsen af nybygninger og større om- og tilbygninger burde fordeles mellem kvalificerede arkitekter uden for bygningsinspektørernes rækker, eventuelt efter konkurrence.

Til varetagelsen af statens bygherreinteresser gik betænkningen ind for oprettelsen af et bygningsråd, der skulle være øverste rådgiver i spørgsmål vedrørende alle statens bygninger og påse, at forslag til nybygninger og større om- og tilbygninger blev tilstillet bevillingsmyndighederne i vel gennemarbejdet form samt sørge for, at der ved planlægningen blev taget hensyn til opnåelsen af størst mulig økonomi i samspillet mellem udgifterne til anlæg og drift. Rådets medlemmer skulle ifølge betænkningen udnævnes på tre år af indenrigsministeren og bestå af en bygningsinspektør, en kunstnerisk og praktisk uddannet arkitekt, en videnskabeligt og praktisk fuldt uddannet ingeniør samt endnu et medlem med kendskab til bygningsvæsen. Indenrigsministeren skulle udpege et af rådsmedlemmerne til formand. For dette råd skulle forelægges ethvert forslag til opførelse af nye statsbygninger også for så vidt angik krigs- og marineministeriet samt statsbanernes stations- og beboelsesbygninger. Til nybygninger skulle henregnes om- og tilbygninger, hvortil var anslået at ville medgå 20.000 kr. eller derover.

Hvad angik den økonomiske administration af statens bygningsvæsen gik betænkningen ind for at koncentrere den på ét sted, i et særligt statsbygningskontor under indenrigsministeriet.³⁶ I dette statsbygningskontor skulle desuden findes et fuldstændigt arkiv af tegninger og beskrivelser af statens ejendomme, overslag og bygningsregnskaber. Dette er så vidt vides første gang, tanken om et centralt bygningstegnings-arkiv er formuleret.

Bygningsinspektørernes konstitution foresloges afløst af en ordning, hvorefter de skulle ansættes som tjenestemænd og være

36. Efter hollandsk mønster foresloges det, at alle udgifter vedr. statens bygninger skulle opføres på indenrigsministeriets budget. Som bilag til betænkningen er trykt de gennem udenrigsministeriet indhentede redegørelser for bygningsvæsenets ordning i Holland, Belgien, Sverige, Norge, Finland og Schweiz. Endvidere er trykt Københavns magistrats skrivelse af 12. januar 1929 til indenrigsministeriet ang. ordningen af Københavns kommunes bygningsvæsen.

pensionsberettigede.³⁷ I de tilfælde, hvor det blev overdraget en bygningsinspektør at udføre nybyggeri eller en større ombygning projekteret til 30.000 kr. eller derover, skulle der tillægges ham et passende vederlag herfor, idet et sådant arbejde måtte anses for at falde uden for hans embedsvirksomhed. Bygningsinspektørerne måtte også efter indhentet tilladelse påtage sig opførelsen af privatbygninger, idet man i betænkningen understregede betydningen for staten af, at bygningsinspektørerne havde føling med privat byggevirksomhed.

Betænkningen mandede ud i et konkret formuleret forslag til en nyordning, hvori ovennævnte punkter indgik. Dette forslag fremsatte indenrigsminister Bertel Dalgaard med få ændringer for folketinget i februar 1930.³⁸ En af ændringerne angik bygningsrådets sammensætning, idet betænkningens fire medlemmer i lovforslaget var suppleret med endnu to, nemlig yderligere et medlem med særlig praktisk kendskab til byggeri samt chefen for det nævnte statsbyggekantor.

De følgende forhandlinger i folketinget kom netop til i særlig grad at dreje sig om denne bygningsrådets sammensætning og endte med enighed om, at en bygningsinspektør ikke burde være medlem, og at chefen for statsbyggekantoret kun skulle være tilforordnet med møde- og taleret, men ikke med stemmeret.³⁹ I landstinget blev forslaget imidlertid radikalt ændret gennem et udvalgsarbejde, der resulterede i formuleringen af et nyt lovforslag efter samarbejde med indenrigsministeren. Forslaget var udtryk for en betænkelighed ved straks at gå til en mere permanent lovgivning vedrørende et så omfattende og statsøkonomisk vigtigt forhold som bygningsvæsenet. Det indskrænkede sig derfor til oprettelsen af et bygningsråd med tre medlemmer, en arkitekt, en ingeniør og et medlem med særlig erfaring i økonomisk-praktisk byggevirksomhed, udnævnt for fire år og med den hovedopgave, foruden at være rådgivende for ministerier og finansudvalg, inden for tre år at indgive en betænkning til indenrigsministeren angående den endelige ordning af statens bygningsvæsen. Tanken om et statsbyggekantor bortfaldt helt, og om bygningsinspektørerne blev det kun

37. Bygningsinspektørerne var som honorarlønnede ikke pensionsberettigede; sædvanligvis blev der dog ydet fhv. bygningsinspektører eller disses enker en understøttelse af de på indenrigsministeriets understøttelseskonto bevilgede beløb.

38. Rigsdagstidende 1929/30, forhandlingerne i folketinget, sp. 4993. sst. tillæg A. sp. 5803.

39. sst. forhandlingerne i folketinget, sp. 6454 ff.

foreslået, at indenrigsministeren skulle udstede en instruks for deres virksomhed og kompetence, og at de skulle modtage arkitekthonorar for at lede bygningsarbejder (ny-, om- og tilbygninger samt hovedstandsættelser), hvortil udgifterne ansloges at ville overskride 10.000 kr. Indtil en nyordning af bygningsvæsenet trådte i kraft, skulle bygningsinspektørerne være underkastet bestemmelserne om tjenestemandens pligter i tjenestemandsløven af 27. juni 1927. Landstingets forslag vedtoges også af folketinget og blev til loven af 14. marts 1931.

Den bebudede instruks for bygningsinspektørerne blev udsendt den 7. juni 1933.⁴⁰ I denne fastsloges for første gang indholdet og omfanget af bygningsinspektørernes embede. Instruksen bragte ingen væsentlige ændringer i hidtil gældende praksis og kan kun opfattes som en manifestation af tidligere regler. Bygningsinspektørerne forblev således honoraransatte. Instruksen omfattede også retningslinier for inspektoraternes arkiver. Ved hvert inspektorat skulle findes et arkiv indeholdende indgåede skrivelser og koncepter til udgåede skrivelser tilligemed journaler over alle tjenstlige sager samt et ajourført sæt tegninger over hver af de vedkommende bygningsinspektør underlagte bygninger.

15. november 1933 forelå bygningsrådets betænkning.⁴¹ Den gik ind for totalt at centralisere statens bygningsvæsen i et direktorat under indenrigsministeren, således at de forretninger, der hidtil havde været udført af de enkelte ministerier selv, overgik til dette. Hærens og statsbanernes bygningsvæsen skulle dog fortsat være uden for ordningen. Ved siden af bygningsdirektoratet ville betænkningen opretholde statens bygningsråd som rådgivende institution med chefen for direktoratet som rådsmedlem. Hvad angik selve det tekniske bygningstilsyn, foreslog betænkningen, at de honorarlønnede bygningsinspektører og rådgivende ingeniører blev afløst af statsansatte arkitekter og ingeniører.

Betænkningen fik imidlertid ingen følger. Det blev behandlingen af et ganske andet problem, nemlig spørgsmålet om lån til boligbyggeri, der otte år senere endelig gav stødet til, at den bygningsmæssige situation blev taget op på rigsdagen med en helhedsløsning for øje.⁴² 11. september 1941 nedsattes et hurtigtarbejdende

40. Ministerialtidende 1933, nr. 139, s. 206 ff.

41. Hertil knytter sig en supplerende erklæring af 1. november 1937.

42. Rigsdagstidende 1940/41, tillæg B, sp. 1822.

udvalg under indenrigsministeriet, udelukkende bestående af politikere.⁴³ Allerede 18. december samme år kunne udvalget forelægge sin betænkning. Foruden at gøre status i lighed med udvalgsbetænkningen 1929 over de enkelte ministeriers forhold bl. a. til bygningsinspektørerne, indeholdt betænkningen et forslag til ændring af administrationen af statens bygningsvæsen. Det var mindre radikalt end bygningsrådets forslag og sigtede på en udvikling og udbygning af den eksisterende ordning. Man ønskede som tidligere at oprette et bygningsdirektorat, der skulle varetage statens bygherreinteresser, men med bevaring af de enkelte ministeriers fulde initiativ, bestemmelsesret og ansvar med hensyn til gennemførelse af byggeri inden for deres ressort. Til gengæld skulle direktoratet ikke blot administrere statens bygningsvæsen i snæver forstand, men tillige forestå forvaltningen af den almindelige byggelovgivning, herunder saneringslovgivningen, byplanlovgivningen samt lovgivningen vedrørende støtte til boligbyggeri.

Betænkningen dannede grundlaget for indenrigsminister Knud Kristensens forslag til lov om statens bygningsvæsen, som fremsattes i rigsdagssamlingen 1941/42, og som med enkelte mindre ændringer blev til loven af 6. juli 1942.⁴⁴ Ved denne lov ophævedes bygningsrådet, og dets rådgivende og kontrollerende virksomhed med hensyn til statens byggeri blev overtaget af det nye statens bygningsdirektorat. Foruden at administrere de i betænkningen opregnede forskellige forhold i forbindelse med den almindelige byggelovgivning skulle direktoratet stå for gennemførelsen af al nybygning, ombygning og tilbygning af samtlige statsbygninger lige fra disponeringen og projekteringen til arbejdets afslutning og dets aflevering til styrelse og bruger. Herfra undtoges dog de under krigsministeriet, marineministeriet, statsbanerne og post- og telegrafvæsenet hørende bygninger samt anlæg af særlig teknisk art. Den almindelige administration af statsbygningernes vedligeholdelse, brug etc. skulle imidlertid som hidtil henhøre under de pågældende ministerier, der også selv skulle søge om bevilling til såvel nybyggeri som vedligeholdelse på finansloven. Som chef for bygningsdirektoratet skulle ansættes en direktør umiddelbart un-

43. Udvalget havde ministerielle embedsmænd og en distriktschef fra statsbanerne som konsulenter, men ingen specielt bygningskyndige.

44. Rigsdagstidende 1941/42, forhandlingerne i folketinget, sp. 1900 ff, Lovtidende A, 1942, nr. 294.

der ministeren. Til sin rådighed skulle han have to tekniske konsulenter, udnævnt af indenrigsministeren for tre år ad gangen.

Med loven realiseredes omsider også den i betænkningen af 1929 første gang fremsatte og i 1941 gentagne tanke om oprettelsen af et centralt tegningsarkiv over statens civile bygninger.

De regler, som loven gav vedrørende bygningsinspektørerne, svarede i alt væsentligt til de allerede gældende. Deres status som honoraransatte blev ikke ændret. Det blev dog gennemført, at bygningsinspektørerne i modsætning til tidligere kunne få tillagt honorar for større vedligeholdelsesarbejder ligesom for udarbejdelsen af planer og tegninger til bygningsarbejder, der enten ikke kom til udførelse, eller hvis ledelse overdroges til en anden arkitekt.

I 1947 oprettedes et særligt ministerium for byggeri og boligvæsen, hvorunder direktoratet blev henlagt, og hvor administrationen af hele efterkrigstidens indviklede kompleks af bygningsbestemmelser koncentreredes.⁴⁵ Ved denne nyorganisering af byggeriets administration, som bibeholdtes også efter oprettelsen i 1950 af et indenrigs- og boligministerium, fandt man, at grundlaget for at bevare bygningsdirektoratet som et særligt organ var faldet bort.⁴⁶ Og da stillingen som chef for direktoratet ville blive ledig pr. 1. april 1952, forelagde indenrigs- og boligminister Aksel Møller i marts 1952 et lovforslag om ophævelse af direktoratet, således at de herunder hørende forretninger blev henlagt direkte under ministeriet, hvilket muliggjorde en mere smidig tilrettelæggelse af statens opgaver i forbindelse med byggeriet.⁴⁷ Allerede den 31. marts 1952 forelå loven, hvorved bygningsdirektoratets forretninger og beføjelser overgik til indenrigs- og boligministeriets boligdepartement.⁴⁸

Ved bekendtgørelse af 12. september 1955 blev boligdepartementet udskilt til et særligt boligministerium. Under dette ministeriums 4. ekspeditionskontor sorterer for tiden de kgl. bygningsinspektører, mens spørgsmål om bistand ved opførelse, ombygning, tilbygning og vedligeholdelse af statsbygningerne henhører under det i 1957 oprettede statsbyggekontor. Statens centrale bygnings-

45. Kgl. resolution af 23. november 1947.

46. Kgl. resolution af 30. oktober 1950.

47. Rigsdagstidende 1951/52, forhandlingerne i folketinget, sp. 3094 f, sst. tillæg A sp. 5705 ff.

48. Lovtidende A, 1952, nr. 117.

tegningsarkiv er henlagt under statsbyggekonto­rets arkitektafdeling.

1958 udskiltes tilsynet med slottene Kronborg, Frederiksborg, Fredensborg, Bernstorff, Rosenborg, Sønderborg og Charlottenborg samt Amalienborg-palæerne, det Harsdorff'ske palæ, jagt­slottet Eremitagen og herregården Spøttrup i et særligt bygningsinspektorat, således at der nu ialt eksisterer syv inspektorater.⁴⁹

Bygningsinspektoraterne har ved løbende afleveringer afgivet deres arkivsager indtil ca. 1960 til de respektive landsarkiver.⁵⁰ Imidlertid har de kun i ringe omfang afleveret den bestanddel, som fra et historisk synspunkt sikkert er den mest værdifulde, nemlig bygningstegningerne. Dette skyldes formentlig i første række, at mange af de ældre tegninger stadig har aktuel interesse og danner grundlag for udarbejdelsen af nye, men muligvis tillige at den enkelte bygningsinspektør kan have betragtet sine tegninger som personlig ejendom udfra et kunstnerretsligt synspunkt. En sådan opfattelse kan dog ikke opretholdes efter den nævnte instruks af 7. juni 1933, hvori det udtrykkeligt fastslås, at „de af bygningsinspektørerne til statens brug udarbejdede skitser, tegninger, planer, modeller, beregninger og overslag tilhører vedkommende mi­nisterium“.⁵¹

Hovedparten af bygningsinspektoraternes arkiver består af bygningssagerne, der henligger i dossiers.⁵² Prototypen på en bygningssag vedrørende nybygning, om- eller tilbygning indeholder korrespondance (d. v. s. indgåede skrivelser og koncepter til, evt.

49. Fra 1923 (jfr. note 32) var de daværende seks inspektorater besat således:

a. Magdahl Nielsen (1912)–37, Axel Maar 1937–58, Preben Hansen 1958–.

b. K. Varming 1923–36, K. Gottlob 1936–57, Nils Koppel 1957–.

c. Thorvald Jørgensen (1911)–38, M. B. Clemmensen 1938–44, T. L. H. Havning 1944–61, Sv. Eske Kristensen 1961–.

d. J. V. Petersen (1889)–1929, K. Lehn-Petersen 1929–60, Jørgen Stærmosé 1960–.

e. Viggo Norn (1921)–53, C. F. Møller 1953–.

f. Ejnar Packness (1921)–53, Leopold Teschl 1953–.

Nogen samlet oversigt over, hvilke enkeltbygninger der til enhver tid har hørt under de forskellige inspektorater, findes ikke. Som hjælpemiddel kan man dog benytte de for tilfældet udarbejdede fortegnelser over fordelingen i henholdsvis 1894 og 1907, trykt som bilag til lovforslagene om reorganisationen af statens civile bygning­svæsen i Rigsdagstidende 1894/95. tillæg A. sp. 2515 ff og sst. 1907/08. tillæg A, sp. 2861 ff.

50. Med undtagelse af et af de sjællandske og det nyoprettede fra 1958. En registratur over de sjællandske inspektoratsarkiver vil fremkomme som Foreløbig arkivregistratur, udsendt af landsarkivet for Sjælland.

51. Nævnte instruks § 14.

52. For et enkelt af de sjællandske inspektoraters vedkommende ligger de indtil april 1958 efter journalnumre. derefter i dossiers.

kopier af udgåede skrivelser) med 1) pågældende ministerium (herunder bevillingsskrivelse), 2) det evt. byggeudvalg, 3) den underinstitution, der er den faktiske bygherre, 4) forskellige myndigheder, der skal godkende hele eller visse dele af byggeriet samt med 5) entreprenørerne.⁵³ Desuden findes kopier af tilbud, evt. byggekontrakter og arbejdsbeskrivelser og kopier af indsendte, attesterede regninger. Sager vedrørende vedligeholdelse er som regel simple, de indeholder f. eks. sjældent korrespondance med bygningsmyndigheder udover de ministerielle.

Som det fremgår er en stor del af inspektoraternes arkivindhold kopi af materiale, der i original findes i et ministerielt arkiv og i kopi tillige i en række byggemyndigheders arkiver, et forhold som unægtelig understreger det ønskelige i, at man udarbejdede en analyserende oversigt over det samlede bygningsvæsens administration i forbindelse med en registrerings- og kassationsplan. Men selv om inspektoratsarkiverne således i en vis henseende må karakteriseres som sekundære, er der næppe tvivl om, at det kun er heri man finder den *tekniske* side af byggeriet oplyst.

53. Bevillingsskrivelserne forekommer undertiden udskilt i en særlig række. Til de myndigheder, der skal godkende hele eller dele af byggeriet, hører f. eks. for tiden boligministeriet, de lokale bygningskommissioner, politi, brandvæsen, arbejdstilsyn, civilforsvar, sundhedskommission og evt. det særlige bygningsyn.

Om anvendelsen – og anvendeligheden – af papir som dokumentmateriale i danske middelalderbreve

Nogle iagttagelser

AF THELMA JEXLEV

I den langvarige og hidsige diskussion om hvilken betydning, der kan tillægges unionsbrevet fra Kalmarmødet 1397, har et af hovedpunkterne været brevets foreløbige karakter begrundet i dets ydre fremtræden: et *papir*brev med rettelser i teksten og en mindre omhyggelig besegling. De lærde vil fortsat kunne strides om, hvilke politiske synspunkter brevet er udtryk for, og hvorfor udskrivningen af de seks pergamentbreve aldrig fandt sted således som foreskrevet i unionsbrevet. Trods uoverensstemmelsen mellem de påtrykte segl og brevvidnernes udsagn at ville lade deres segl *hænge* nedenfor brevet, synes samtiden næppe at have næret tvivl om papirbrevets retsgyldighed, i alt fald kunne kong Erik i 1425 få nogle af rigets bedste mænd til at udstede en pergamentvidisse af unionsbrevet på ganske normal vis uden henvisning til brevets ord om de 6 pergamentbreve. Vidissens indledende ord, at brevet er uskadt, men at kun tre – af de oprindelige 10 – segl er velbevarede, angiver utvivlsomt et hovedproblem i forbindelse med anvendelsen af papir som dokumentmateriale. Papiret havde ikke tilstrækkelig styrke til at bære hængende segl, og påtrykte segl var meget udsatte for beskadigelse, så papir var derfor uegnet til de mange arter af breve, hvis retskraft i væsentlig grad afhang af velbevarede segl. Så langt ned i tiden som frem mod enevældens indførelse finder vi derfor alle vigtigere gave-, mageskifte-, pante- og skødebreve samt privilegier udstedt på pergament. Det har utvivlsomt snarere været det praktiske hensyn til beseglingen, der diskvalificerede papir som dokumentmateriale, end at papir på grund af sin prisbillighed i forhold til pergament ikke ansås for „fint“ nok. Bortset fra den lavere anskaffelsespris havde papiret visse andre fortrin, bl. a. ydede det mindre modstand mod pennen, så skriften

gled hurtigere af sted; vigtigere var det, at papir lettere lod sig folde sammen og forsegle med et brevlukkende segl. Kendskab til brugen af papir var en væsentlig forudsætning for det lukkede brev, missivets, relativt store udbredelse i senmiddelalderen.

Såvel ud fra historiske som sproglige synspunkter virker papirbrevene både ved deres form og især ved deres indhold mere tillokkende for et detailstudium end pergamentbrevene. Der forekommer hyppigere tekstrettelser i papirbrevene, og formalismen er mindre gennemført; indholdsmæssigt frembyder missiverne og de sparsomt forekommende egentlige privatbreve et meget broget billede, og dertil kommer så rækken af instrukser, forhandlingsprotokoller samt koncepter af stor politisk betydning. Diplomhistorisk er ikke mindst samspillet mellem pergament- og papirbreve interessant, og den arkivalske adskillelse i særskilte rækker er ikke nogen væsentlig hindring for at gennemføre sådanne undersøgelser.

Mens anvendelsen af dansk som diplomsprog må formodes at bero på en bevidst politisk indsats fra dronning Margretes side – resultatet var i alt fald efter en meget spæd begyndelse i tiden indtil 1400, at dansk i dronning Margretes senere regeringstid må betragtes som fuldt ligeberettiget diplomsprog – er der næppe på samme måde tale om en bevidst politik bag udstedelsen af breve på papir. Alligevel dannedes der inden for det kongelige kancelli hurtigt en ret fast praksis, og denne blev formentlig normgivende for den videre udbredelse af papirbreve.

Fra Erik af Pommerns kongetid er bevaret adskillige vigtige papirakter fra forhandlingerne med hanseaterne og holstenerne samt fra kejserprocessen såsom instrukser, klagepunkter og mødereferater, endvidere egentlige breve, som indgik i den internationale politiske korrespondance. Som eksempel på et originalt papirdokument af stor politisk rækkevidde kan nævnes det danske rigsråds opsigelsesbrev til kong Erik 23. juni 1439. Erik førte brevet med sig til Pommern, hvor det siden opbevarede i statsarkivet i Stettin; ifølge Langebeks afskrift var det et stort papirark med 34 påtrykte segl i grønt voks, anbragt i fire rækker under hinanden.¹

Vender vi os bort fra den storpolitiske korrespondance, er det yderst begrænset, hvad der er bevaret af originale papirbreve fra Danmark, indtil 1400 kun en halv snes stykker, fra 1400 til dron-

1. Aktstykker vedr. Erik af Pommerns Afsættelse s. 8.

ning Margertes død ca. 25 og 1413–39 godt og vel dobbelt så mange, dertil kommer et beskedent antal breve, som kun kendes gennem senere overlevering. Fra Kristoffer af Bayerns korte regeringsperiode er der bevaret over 30 papirbreve, hvilket må ses i sammenhæng med brevmassens almindelige vækst; i 2. halvdel af det 15. årh. trænger papirbreve derimod for alvor ind på områder, der hidtil har været forbeholdt pergamentbrve, og der sker en forskydning i balanceforholdet mellem de to brevmaterialer, indtil papiret ved middelalderens slutning har vundet den afgørende sejr. En optælling af bevarede originalbreve viser, at forholdet mellem papir og pergament var nogenlunde konstant 1400–50, i 1401 var der godt og vel 10 gange så mange pergament- som papirbreve, og både 1421, 1441 og endnu 1451 var der det dobbelte antal pergamentbreve; men så begynder udviklingen at tage fart, i 1461 er der kun fire gange så mange pergamenter og i 1481 kun dobbelt så mange, og når vi kommer frem mod slutningen af kong Hans' regeringstid, er forholdet vendt om, i 1511 er der dobbelt så mange papirbreve som pergamentbreve. Den stærke vækst i antallet af papirbreve efter 1450 synes i lige så høj grad at skyldes en kraftig udvikling inden for de brevtyper, der traditionelt blev skrevet på papir, som papirets udvidede anvendelsesområder. Udgaven af missiver fra Christian I's og Hans' tid² indeholder næsten 700 daterede breve hvoraf kun 40 fra tiden indtil 1460, 140 fra 1461–80 og omtrent 400 1481–1510.

En gennemgang af brevstoffet frem til Kristoffers død viser trods overleveringens mangelfuldhed, hvilke brevtyper der kunne udstedes på papir. De ældste bevarede papirbreve er udstedt på kongens retterting og indgår i retsforfølgningen med kongebreve. Fra kong Olufs første tid er bevaret en brevrække, hvorved kongen 3 gange tildømmer Henrik Skytte en gård i Sandby arvet efter hans moder, således som sagen i forvejen er oplyst på Tuse herredsting og Sjællands landsting. De 3 dombreve er på pergament, men har i stedet for hængende segl haft kongens rettertingssegl trykt på bagsiden. Dernæst har der været ro om sagen i nogle år, men 6. jan. 1384 må kongen udstede sit 4. dombrev og derpå den 20. febr. lade ham indføre i gården ved fire gode mænd, disse sidste to breve er på papir.³ Flertallet af rettertingsdommene fra 1377 er på pergament, men et enkelt brev (25. febr.) og den herhenhørende dom

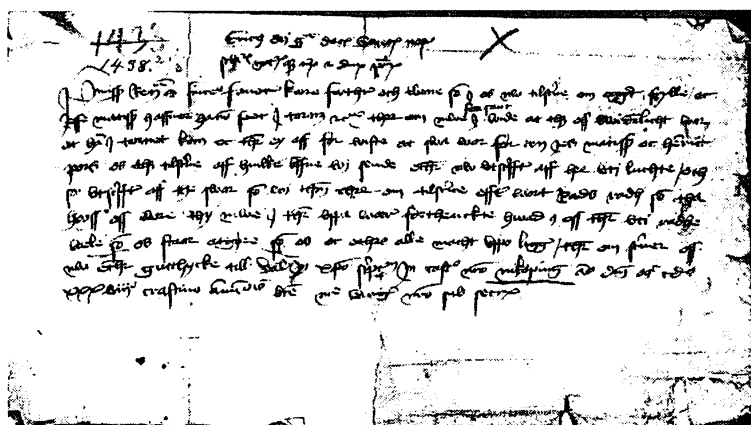
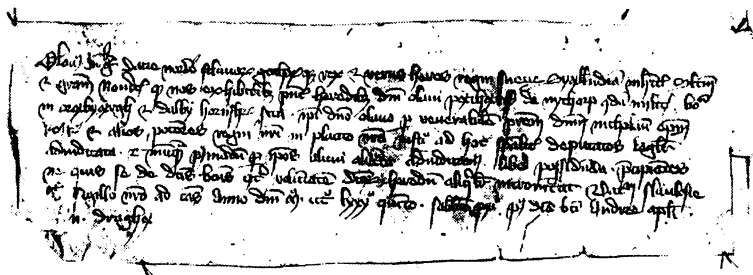
2. 2 bind udgivet af William Christensen 1912–14.

3. 8/11, 17/11 og 21. el. 28/11 1376 (Rep. 3117, 3119–20 samt Rep. 3428 og 3435).

2. dec. 1385 er begge på papir. En del rettertingsbreve fra de følgende år er kun bevaret i afskrift eller vidisse, og det kan ikke sikkert afgøres, om originalerne har været på pergament eller papir, de fleste originaler er på pergament, dog er et genbrev for fru Gertrud, hr. Erik Barnumsens enke, mod Peder Stens kære på papir (26/1 1385). I 1387 synes der ikke at være afholdt retterting, dronning Margrete og hendes unge søn var optaget af nordiske forhandlinger, da Olufs pludselige død bragte Danmark i en vanskelig situation, som dog hurtigt bragtes til afspænding ved Margretes valg til rigets formynder. Allerede i januar 1388 begyndte hun at holde retterting, og der udstedtes på pergament en vidisse af kong Erik Menveds stadfæstelsesbrev på Roskildebispens myndighedsområde (Rep. 3628). 12. marts fik fru Margrete Pedersdatter Grubbe et rettertingsbrev, der utvivlsomt er et led i samme proces som det ovenfor nævnte papirbrev af 26. jan. 1385. Det nye brev kan anses som typisk for, hvilke breve vi, udover de stereotype doms- og påmindelsesbreve, kan vente at finde på papir. Det er et opsættelsesbrev, hvorved fru Gertrud får udsættelse med sin sag til Palmesøndag, hvis hun vel at mærke kan godtgøre, at hun på grund af vinterstorme og isvanskeligheder har været forhindret i at møde selv eller ved sin værge til fastsat tid på rettertinget (Rep. 3635). Brevet har kun haft gyldighed i en bestemt situation, og det må betragtes som en tilfældighed, at der fra denne retstrætte kun er bevaret to papirbreve, mens sagens afgørende akter synes tabt. Et rettertingsvidne 23. sept. 1388 er udstedt på pergament og er måske den endelige afgørelse af en strid, selv om brevet ikke er formet som en dom, men kun siger, at Henneke Olufsen og Eskil Pedersen Falk stredes om Varpelev i Stevns herred og derfor begge havde accepteret at møde med deres breve og beviser på rettertinget for at få sagen afgjort, men at E. F. hverken mødte eller gjorde undskyldning derfor. Ved udstedelsen af sådanne breve vil der kunne spores en vis vaklen i brugen af brevmateriale. Fra 25. marts 1389 har vi dronning Margretes 2. dombrev til Oluf Fris, det er som venteligt på papir, og da sagens øvrige akter er tabt, udgør det som eneste stykke Oluf Fris' privatarkiv.

De følgende år er der kun få vidnesbyrd om afholdelse af retterting, og heller ikke andre papirbreve forekommer. Efter sit valg til konge holdt Erik retterting i Jylland fra foråret 1396 til langt ud på efteråret, men kun domme på pergament er bevaret. Der synes at være et gabende hul i overleveringen, vi skal frem til unions-

To eksempler på tidlige papirbreve

Øverst: Kong Olufs rettertingsdom af 2. december 1385. Omridset af det bagpå trykte rettertingssegl skimtes gennem papiret. Kancellipåskrift på bagsiden: Syællandiam inhabitantibus.

Derunder: Erik af Pommerns missive, dateret Nykøbing den 24. marts 1438, til det i Nyborg forsamlede rigsråd. På bagsiden adresse, men ingen spor af segl.

brevet af 20. juli 1397, det er i øvrigt det første papirbrev skrevet på dansk.

I hvor høj grad tilfældige overleveringsforhold spiller ind, er svært at sige, men vi skal to år frem i tiden, før vi finder næste papirbrev 18. juni 1399, igen et rettertingsbrev, der som eneste stykke udgør Anders Pedersen Panters arkiv. Sent på efteråret holdes retterting på Sjælland, et enkelt papirbrev vedrørende gods i Malmø er bevaret (26. nov., Rep. 4293), måske takket være at kronen få år senere erhvervede godset, og rigets adkomstbreve er forholdsvis velbevarede. Fra de mange retterting i året 1400 er intet papirbrev bevaret, men 11. marts findes det første brev i en anden brevgruppe, nemlig et ganske kort, åbent brev, hvormed en brevudsteder anmoder gode mænd om at medbesegle hovedbrevet, hvadenten det drejer sig om et skøde eller et andet vigtigt retsdokument. Sådanne breve har ikke haft nogen værdi udover øjeblikket og kan derfor tænkes at have eksisteret i langt større tal end overleveringen lader formode. De tidligst kendte eksempler er i forbindelse med godsoverdragelser til kronen, hvilket kan have medvirket til at bevare dem for eftertiden.⁴

Kort før 1400 må det ældste danske missive være skrevet fra ridderen Iver Lykke til ridder Peder Finkenow om at udlevere Johan Olufsen eller dennes bud hans pantebrev på gods i Flakkebjerg herred. Brevet er skrevet i Viborg, men har ingen datum. Denne brevtype bliver mere og mere alm. i slutningen af middelalderen, men kun tilfældigheder har kunnet redde sådanne meddelelser fra tilintetgørelse. Det virker således ret forbløffende, at Johan Olufsen har ladet Iver Lykkes brev læse først på retterting (5/12 1400, Rep. 4398) og siden på Sjællands landsting (22/12, Rep. 4400), så at selv om det originale papirbrev nu er gået tabt, er det overleveret i de to højtideligt udformede pergamentvidisser.

Papirbrevet 26/6 1404, hvorved hr. Peder Nielsen af Ågård på kronens vegne kvitterer Århus by for modtagelsen af 100 mark byskat, er det første af en række skattekvitteringer, som må have eksisteret i alle købstadarkiver, men fra tiden indtil 1450 kun er bevaret for Århus.⁵

Udover kvitteringer for byskat findes der i Århus byarkiv 3 andre

4. Andre breve i denne gruppe: 4/9 1410 (Rep. 5113), 6/9 1435 (Rep. 6785), 21/6 1454 (Rep. 373), 24/8 1473 (Rep. 3301), 31/7 1481 (Rep. 4902).

5. 26/1 1412, 11/11 1413, 18/1 1415, 20/12 1417, 13/12 1421, 6/2 1424 perg. (brevene 1415-24 er skrevet af samme hånd), 21/12 1427 perg., 25/11 1437 perg., 2/5 1438, 29/11 1441 og 11/12 1442.

papirbreve fra Erik of Pommerens tid, 16/3 1419 er en kgl. befaling at sende tre mand til 6 ugers fæstningsarbejde ved Flensborg, året efter forekommer et andet kgl. missive 28/11 1420 angående hjemsendelse af folk fra Flensborg; ind imellem er der bevaret en kgl. anvisning på udbetaling af Århus byskat 13/12 1419.

Antallet af kongelige missiver fra Eriks og Kristoffers tid er beskedent, dertil kommer ca. en halv snes fra ærkebiskoppen i Lund og andre gejstlige,⁶ og udover det omtalte Iver Lykke-brev findes endnu et par adelige missiver: 17/10 [1417] skriver Sten Basse fra Pommeren hjem til sin foged på Tybjerg (Rep. udat. 586), og 27/10 1427 tilskriver Anders Jakobsen Lunge Ribe kapitel angående sin alterindstiftelse (Rep. 6332s).

I takt med den øgede brevmasse i det 15. årh. stiger antallet af papirbreve, og anvendelsen af papir udvides til enkelte andre brevgrupper. Et meget righoldigt arkiv er Bent Jonsen Billes, det indeholder foruden 15 pergamentbreve fra tidsrummet 1367 til 1434 16 papirbreve fra årene 1401–29, deraf 12 kgl. forfølgingsbreve og 2 andre rettertingsbreve. Blandt forfølgingsbrevene findes en næsten fuldstændig række, der mangler 1. dombrev og det endelige låsebrev, men arkivet rummer også de oprindelige adkomstbreve på det omtvistede gods, nemlig pante- og skødebreve, begge på pergament. Udover rettertingsbrevene indeholder arkivet to originale dokumenter på papir, hvoraf det første er et arveskifte afholdt på Lyngbygård i Skåne mellem fru Kirstine Eriksdatter, enke efter Torben Pedersen Galen på den ene side og Jakob og Bent Bille på den anden. (5/1 1401, Rep. 4407); det andet vedrører samme sag og er et langt senere vidnesbyrd afgivet af landsdommeren i Skåne, at Bent Bille har været på tinge og budt sig til lovligt skifte med Jakob Bille (23/4 1419, Rep. 5763).

Et andet i denne henseende betydningsfuldt arkiv er Sten Basses, der foruden ovennævnte missive og en erklæring 1/5 1439 fra Hans Hagemester, at han er Sten Basses svend og sælger dennes varer, rummer 8 rettertingsbreve på papir.⁷

6. Kgl. missiver 29/4 1427 (Rep. 6312), 26/3 1438 (Rep. 6936), 28/10 1442 (Rep. 7276), 25/1 (ej 22/3) 1445 (Rep. 7488), 12/5 1445 (Rep. 7513). Gejstlige missiver: 2/7 1414 (Rep. 5476), 24 og 25/4 1431 (Rep. 6493–94), 11/5 1439 (Rep. 7007), 21/9 [1442] (Rep. udat. 432), 18/11 1443 (Rep. 7381), 15/2, 19/2 og 1/8 1446 (Rep. 7581–82, 7612), alle fra ærkebispens; 7/1 1438 (Rep. 6920), 17/6 1443 (Rep. 7335), fra den udvalgte bisp i Viborg og provsten i Lund.
7. 11/2 1415 (Rep. 5561), 7/9 1419 (Rep. 5800), 10/12 1431 (Rep. 6529), 16/10 og 12/12 1437 (Rep. 6899, 6911), 4/6 1438 (Rep. 6947), 14/2 1439 (Rep. 6993) og 21/9 år? (Rep. udat. 414).

På de mange retterting, der i løbet af 1406 holdtes i Jylland, fortrinsvis med det formål at tilbagevinde, hvad kronen måtte have mistet, er der formentlig også udstedt en del forfølgningsbreve, selv om kun et enkelt 10-dages påmindelsesbrev er bevaret. Desuden er bevaret hr. Bjørn Svendsens følgebrev til bonden på Uregård, at gården er solgt til dronning Margrete, som bonden derfor fremtidig skal adlyde og svare den skyldige afgift. Brevet er ikke udleveret til bonden, der næppe heller har kunnet læse det, men har af skødemodtageren skullet læses op for ham ved passende lejlighed. Det er skrevet af samme skriver som det danske skøde og har på bagsiden påskriften *Non scribatur*, mens både det latinske og danske skøde sammen med andre adkomstbreve er vidimeret af rettertingskommissionen i 1414.⁸ Andre eksempler på følgebrev er fru Kirstines 12. juni 1432 til bønderne i Allindemagle, som ærkebiskop Peder Lykke havde fået låsebrev på allerede 10. aug. 1430; brev 25/10 1437 fra Niels Esbernsen Bille til sin vorned i Udlejre, at han har lagt gården til sit alter i Roskilde domkirke, så at afgiften fremtidigt skal svares til hr. Jens Krabbe. 11/6 1442 udsteder kongen følgebrev til bønderne i Skinkelborg len, at landgilde, skat og tjeneste herefter skal ydes til den nye lensmand, hr. Eggert Frille. En lidt anden form for følgebrev er de to papirbreve, som fru Sofie Albrektsdatter (Krag) 29. sept. 1444 udstedte til de to panthavere af hendes mødrene gods om at modtage pantesummen af hr. Torben Bille, til hvem hun havde solgt godset. Skødebrevet er som venteligt på pergament, udstedt samme dato året før, hvilket sandsynligvis skyldes en fejl i årsangivelsen enten i skødet eller måske snarere i følgebrevene; alle tre breve er skrevet med samme hånd og findes i Torben Billes arkiv, så følgebrevene er ikke udleveret til pant haverne, men overladt Torben Bille sammen med skødet til præsentation ved pantesummernes udbetaling.

Egentlige tingsvidner vedbliver langt ned i tiden at være på pergament, mens vidnesbyrd om rettergangsforhold m. v. kan skrives på papir, eksempelvis et vidnesbyrd på tysk afgivet af borgmestre og råd i Ribe 25/1 1408. Borgmestre og råd i Eckernförde afgav 20/11 1412 erklæring i en strid mellem to borgere, brevet er meget medtaget, da det har været benyttet til indsyning af hertug Gerhards segl under privilegiet for Slesvig af 9/4 1327. Man bør næppe

8. 23/8 latinsk skøde, 30/8 følgebrevet, 6/9 dansk skøde og vidisse 25/5 1414 (Rep. 4816-17, 429 og 5450).

tolke dette som ringeagt for papirbrevet qua papirbrev, uaktuelle pergamentbreve kunne også komme ud for hård medfart. 27/5 1442 aflagde høvedsmanden på Nyborg sammen med flere verdslige og gejstlige personer vidnesbyrd i en strid mellem hr. Sten Basse og dennes foged på Løkkesholm angående fogedens regnskabsaflæggelse. 27/12 1444 vidner borgmestre og råd i Halmstad om en gård, der var skænket til St. Nikolaj kirke og derpå påkæret. 26/4 1445 afgav landstingshøreren i Viborg sammen med flere andre erklæring i den strid, provsten på Læsø, Hans Pabe, havde med Viborg kapitel; fra denne strid er i øvrigt bevaret andre papirbreve, såvel missiver som åbne breve. Sådanne vidnesbyrd og erklæringer lader sig vanskeligt indordne i et bestemt skema, og der synes heller ikke at være nogen fast praksis m. h. t. at skrive dem på papir eller pergament; begge dele forekommer, og det samme gælder vidissebreve, så at man kan finde pergamentsvidisser af papirbreve og omvendt. Her er der dog tale om en tidsmæssig udvikling, før 1450 er vidissebreve almindeligvis på pergament, nogle papirvidisser findes dog, f. ex. 29/8 1425 (el. 1431), Sjællands landsting vidimerer to skøder til Roskildebispen 1410 og 1411, en skånsk vidisse 19/10 1433 af to landstingsvidner 1388 og 1421 om gods tilhørende Lunds domkirke, og 3/11 1444 vidimerer Ribebispens official i et latinsk papirbrev ærkebiskop Hans Laxmands dom fra året før. Flere eksempler forekommer, og efter 1450 bliver det ret almindeligt at udstede vidisser på papir.

Vigtigere for hele udviklingen er imidlertid den overgang fra pergament til papir, der finder sted i sidste del af det 15. årh. inden for visse brevgrupper, det gælder især forskellige former for kvitteringer, såsom for penge, for indløst pant, for landgilde, for landehjælp og anden skat, for skifte, for værgemål etc., dernæst erklæringer og vidnesbyrd samt alle arter af tingsvidner. På Jyllands, Sjællands og Langelands landsting bruges papir almindeligt fra o. 1460, mens papirvidner først dukker op på Fyns, Lollands, Falsters og Skånes landsting i 1470'erne. Herredstingene udgør et broget billede, store forskelle gør sig gældende, delvis lokalt betonet, men næppe landsdelsvis. Bytingene synes mest konservative, endnu ved kong Hans' død må det anses for det normale, at bytingsvidner skrives på pergament, men undtagelser forekommer, f. ex. findes papirbreve fra Næstved og Nykøbing Falsters byting 1470 og fra Vejle 1477. For sognevidnernes vedkommende synes der at være tale om en jævn overgang, der starter ca. 1460. De få

eksempler på papirtingsvidner fra Kristoffer af Bayerns tid er alle fra 1447, fra maj og juni have 3 vidner udstedt på Sønderhalls landsting i Halmstad, at hr. Åge Akselsen Thott var mødt med tingsvidner og stokkenævn, som vidnede om hans og hans fogeds optræden og tilbageviste beskyldning for voldgæstning; i samme sag er der 13/6 udstedt tingsvidne på Årstad herredsting (Rep. 7695a, 7703–05). 7/8 1447 fremførtes på Smørum herredsting tingsvidner taget på landstinget onsdagen før angående strid om hævnd på en ager og eng, tingsvidnerne afgjorde sagen til kirkens fordel.

Hvad angår privilegiebreve er det bemærkelsesværdigt, at mens visse kgl. privilegier endnu under enevælden udstedes på pergament, træffer vi på et meget tidligt tidspunkt originale kongelige privilegier på papir, således kong Eriks for Julita kloster 1/2 1410 og 23/8 1420 samme konges værnebrev dels for Uppsala domkirke og dels for præsteskabet i Uppsala stift, disse er ganske vist privilegier udstedt i egenskab af unionskonge, og allerede en overfladisk gennemgang synes at vise, at brugen af papir i retsdokumenter trænger igennem i Sverige langt tidligere end her, f. ex. findes der blandt kronens breve på svensk gods allerede o. 1400 en lang række adkomstdokumenter på papir.

Når det gælder handelsprivilegier, synes papir også tidligt anvendt i Danmark. Kong Eriks almindelige privilegiebrev for Svendborg 8/11 1409 er på pergament, det samme er tilfældet med det mere specielle privilegium 25/1 1419, derimod må kongens brev 27/9 1413 om gæsters handel i Svendborg samt forbud mod landkøb og benyttelse af ulovlige havne have været på papir, ligeledes kongens åbne brev til indbyggerne i Vindinge herred 23/1 1416 om at søge ting og torv i Nyborg, således som de fra gammel tid har gjort. Kong Eriks bestemmelser om håndværk og handel i købstæderne udstedt til København 15/2 1422 er et originalt papirbrev, det samme gælder Chr. I' brev 6/6 1479, hvorved disse bestemmelser indskræpes, derimod er hans oprindelige stadfæstelse deraf 18/2 1461 på pergament. Denne usikkerhed i valg af dokumentmateriale viser sig bl. a. også ved, at Eriks andet handelsprivilegium 28/10 1422, der ligestiller København med de andre Øresundsbyer, er på pergament. Kristoffer af Bayerns talrige købstadsprivilegier er alle på pergament, derimod findes et værnebrev på papir for Roskilde Clara kloster, udstedt 17/8 1439, mens han endnu kun var rigsforstander. En stadfæstelse 7/12 1440 af Maribo klostres privilegier er tabt, men skal ifølge registraturen have været

på papir. Chr. I's forbud 12/7 1457 mod ulovlig handel og brug af ulovlige havne ved Randers fjord er oprindeligt udstedt på papir, men på kgl. befaling overført til pergament, således som det fremgår af kancellipåtegningen.⁹ De følgende år forekommer en del påbudsbreve og breve på afgrænsede friheder på papir. Forordningen om handel og købmandsskab aug. 1477 blev udstedt til flere byer, den i Halmstad bevarede er på papir, Malmøs eksemplar har ligeledes været på papir, mens Københavns har været på pergament. I et papirbrev 9/3 1481 forbyder Chr. I bønderne i Skåne at drive landkøb, mens Hans' tilsvarende brev 9/7 1502 er på pergament. Hans' markedsforordning for Kolding 1/11 1491 er på papir, men brevet 4/3 1494, hvorved kongen fastsætter grænser for Kolding byfred og birkeret, er på pergament. Kong Hans bekræfter 6/3 1496 Århus bys privilegier på saltvandsfiskeri og toldfrihed på papir, men 19/11 1505 om eneret på handel i 4 miles omkreds er på pergament. Der vil let kunne fremdrages flere parallelle eksempler, men de nævnte vil være tilstrækkelig til at godtgøre, at privilegier ligesom tingsvidner er brevområder, hvor papir for alvor vinder indpas, og ved middelalderens slutning stort set har opnået ligeberettigelse med pergament uden dog at fortrænge dette.

Til slut skal kort omtales nogle brevtyper, hvor pergamenttraditionen fortsætter længst muligt, men som alligevel relativt tidligt kan opvise eksempler på papirbreve. 21/2 1430 finder vi det første opladelsesbrev fra en adelsdame til hendes søstersøn på visse panterektigheder. Et nu tabt gavebrev 18/10 1431 til Maribo kloster på noget arvegods har ligeledes været på papir, og 20/7 1434 forekommer det første papirskøde. 13/4 1445 overlader brødrene Folmer og Jens Mortensen Eggert Frille et brev på 600 mark „til tro hånd“. Skifter forekommer fx. 20/1 1449, 18/10 1456 og 23/4 1512, mageskifter 19/5 1461 og 12/2 1475, endvidere pantebreve 4/12 1461 og 25/3 1478. Beslægtet med skøde-, opladelses- og pantebrevene er lejebreve, hvis indhold dog kun havde tidsbegrænset gyldighed, og man kunne derfor i højere grad vente at finde dem repræsenteret blandt papirbrevene, end tilfældet synes at være. Hovedparten af de kendte lejebreve drejer sig om gejstligt gods, således f. ex. 15/2 1440, 13/12 1441 og 11/9 1442 om Roskilde kapitels godts, det sidste af brevene er på pergament. Endelig skal

9. *Ex mandato domini regis fuit ista littera renouata ex papiro in pergamenem sub prima data.* Danmarks gl. købstadlov. II. s. 242.

nævnes en gruppe, hvis tilstedeværelse blandt papirbrevene nok kan overraske, nemlig testamenter. Et papirtestamente finder vi så tidligt som 1/12 1442, og det kan næppe skyldes skødesløshed eller tilfældighed, at brevet er på papir, da det drejer sig om ærkebispens Peder Lykkes testamente. Blandt senere testamenter på papir kan nævnes hr. Niels Pedersen Gyldenstjernes 13/1 1456, Mads Vognsens før 19/2 1472, Jørgen Olufsen Gøyes testamente 14/6 1474.

I det foregående er omtalt papirbrevets velegnethed til forsegling, mens holdbar besegling var ret problematisk, en tredje mulighed til at give brevet autencitet er den udskårne skrift, d. v. s. at papirets underkant er klippet i mere eller mindre regelmæssige spidser. Som eksempler herpå kan nævnes et forligelsesbrev 15/4 1454, Johan Oxes revers for inventarium på Københavns slot 1454, et tokkeskifte 1/6 1469 og et inventarium på Saltø 1/3 1501.

Sådanne breve vil oftest være udstedt i to eksemplarer – et til hver af parterne – og papirfligene skal da passe ind i hinanden. Det ovennævnte forlig, mæglet af tre adelsmænd mellem hr. Niels Pedersen (Gyldenstjerne) og hr. Erik Eriksen (Løvenbalk) vedrørende gods på Mors, er tillige beseglet; det slutter med følgende oplysning: „Begge (dvs. de to parter) har til vitterlighed beseglet med os (dvs. brevudstederne) disse to skrifter, hvoraf den ene er udskåret af den anden, den ene skal hr. Niels have, den anden hr. Erik“. Det bevarede eksemplar har de udskårne spidser ovenover teksten og resterne af de påtrykte segl forneden.

I samtiden forekommer kun få og spredte bemærkninger, der kan kaste lys over det indbyrdes forhold mellem pergament- og papirbreve. I kancelliinstruksen fra Chr. II's tid¹⁰ tales om betaling for brevudstedelse, og naturligt nok er pergamenter de dyreste. I dronning Margretes instruks for Eriks Norgesrejse fra slutningen af 1404¹¹ er det et gennemgående træk, at han så vidt muligt skal undgå at træffe vigtige afgørelser. Denne tilbageholdenhed gælder også brevudstedelse, han må ikke udstede privilegier og andre vigtige breve, før kansleren kommer med det almindeligt anvendte segl; han skal passe på ikke at udstede for mange breve under det segl, han har hos sig (dvs. sekretet) „og jo ikke pergamentbreve med hængende segl. Og hvis nogen taler om (dvs. forlanger) gengærdbreve på papir med hængende segl, at han lader ikke sit segl

10. Se William Christensen, *Dansk Statsforvaltning* s. 99 ff.

11. *Gammeldanske diplomer* I, række II (1401-04) s. 216.

derfor hænges, men at han lader indseglet trykkes på ryggen af sådant brev på papir“. Teksten er ikke læderet på dette sted, så der er ingen tvivl om læsningen, men det virker unægtelig overraskende at se muligheden at *hænge* segl under papirbreve alvorligt overvejet.

På grundlag af det bevarede brevstof kan det sluttes, at papir straks fra begyndelsen har været altdominerende som materiale for missiver og rent private breve; det samme gælder de missivet nærstående former for åbne breve såsom følgebrev, bøn om medbesegling m. v. I forfølgningen med kongebrev bliver det hurtigt en regel, at ialtfald de 3 første breve er på papir. I kvitteringer, fuldmagter, erklæringer o. l. forekommer papir jævnsides med pergament fra begyndelsen af det 15. årh., og mod århundredets slutning bliver det ret almindeligt at anvende papir i tingsvidner af alle arter, mens skøder, pante- og gældsbreve fremdeles fortrinsvis er på pergament. Papirbrevene vokser i antal i takt med centraladministrationens udvikling.

Kommentarer til norsk arkivreform

AF NIELS PETERSEN

I Norge gennemføres i disse år en arkivreform. Den berører ikke så meget det egentlige arkivvæsen som forvaltningen af de arkiver, der befinder sig i statens arkivskabende institutioner. I reformen indgår dog også opførelsen af et nyt rigsarkiv.

I 1958 nedsattes et udvalg bestående af repræsentanter for administrationen, arkivvæsenet og den historiske forskning med den opgave at udarbejde forslag om arkivarbejdet i statsforvaltningen, om kassationsregler, om afleveringer til arkivvæsenet og om tilvejebringelse af magasinplads for de arkivalier, der skal bevares.

Udvalget afgav betænkning i 1959 (Innstilling om arkivproblemerne i statsforvaltningen). Den bygger, som den også selv oplyser, i udstrakt grad på de principer, der er indført i den britiske centraladministration, fremstillet i „Committee On Departmental Records Report“ (1954).

Det er betænkningens hovedtanke, at arkivaliernes overgang fra at være et hjælpemiddel for administrationen til alene at tjene den historiske forskning, skal lægges i faste rammer. Hidtil har den med enkelte undtagelser beroet på tilfældige sædvaner og har navnlig været hæmmet af kronisk pladsmangel. Den progressive stigning i produktionen af arkivalier har i Norge på det nærmeste bragt denne proces til standsning.

Arkivernes voldsomme væxt skyldes i hovedsagen to ting: de stadig flere opgaver staten påtager sig og den moderne kontortekniks større kapacitet i henseende til fremstilling af skriftligt materiale. Arkivophobningen lægger beslag på stadig mere og stadig dyrere plads og arbejdskraft og tvinger til overvejelse af metoder, der kan begrænse mængden af arkivalier med mindst mulig forstyrrelse af administrationens og forskningens behov. Den norske udvalgsbetænkning hævder, at en hensigtsmæssig arkivbegrænsning ligefrem er til gavn for forskningen. „Det er lettere å finne fram til de vesentlige dokumenter når det uvesentlige er sjaltet ut“. (Innstilling s. 15).

Arkivbegrænsning er ikke kassation i traditionel forstand. Det

defineres som „kassation før arkivering“, d. v. s. forebyggelse af, at unødvendigt arkivmateriale opstår. Udvalget anbefaler, at man stiller sig to spørgsmål. Er det nødvendigt at skrive? Er det nødvendigt at arkivere?

Det første spørgsmål sigter mod hvad man kan kalde præventiv arkivbegrænsning og fører i virkeligheden ind på problemet om rationalisering af selve den administrative procedure. Så vidt strakte udvalgets kommissorium sig ikke. Opmærksomheden koncentreredes om det andet spørgsmål. Erfaringen viser, siger udvalget, at et arkiv let bliver opsamlingssted for papirer, som ikke hører hjemme der. Det er en udbredt ejendommelighed ved offentlige institutioner, at man registrerer og arkiverer næsten alt, hvad posten indeholder, uden hensyn til om det har forbindelse med institutionens sagsbehandling. Meget ville vindes ved en strengere adgangsbe-grænsning til institutionernes arkiver.

Arkivbegrænsning er også et spørgsmål om rationalisering af registrerings- og ordningstekniken. De traditionelle metoder er arbejdskrævende og tilfredsstillende ikke de krav, nutidens administration stiller. Fra gammel tid – så gammel at den bringer unionen med Danmark i erindring – bygger de på en årgangsvis løbende nummerering af korrespondancen. Sagerne henlægges efter journalnummer og vil følgelig komme til at ligge i en orden, der med hensyn til deres indhold er tilfældig. De må lokaliseres ved hjælp af registre til journaler og kopibøger, samvisning af journalnumre m. v. Det er en i og for sig effektiv metode, men den er skabt i en tid, hvor arbejde var billigt. Den kræver, at man har tid nok både til at føre omhyggelige registre og til at bruge dem i det daglige arbejde.

Den moderne forvaltnings krav om hurtig sagsforberedelse og økonomi med arbejdskraften har bevirket, at en del institutioner er gået over til at henlægge deres sager efter saggruppesystemer. Resultatet har ikke altid været heldigt. Ofte blev kun henlæggelsen ændret, medens man bibeholdt den kronologiske journal uden at henvise til, hvor sagerne var henlagt. Registrering og henlæggelse blev på den måde indbyrdes uafhængige processer. „Det skyldes antakelig“, bemærker udvalget (s. 36), „at man ikke har sett hele arkivprocessen i sammenheng ved omlegningen“.

Udvalget går klart ind for systematisk ordnede sagarkiver, helst bygget op efter decimalprincippet. Man mener ikke, at der ovenfra bør påtvinges institutionerne bestemte arkivordninger, endside et

universelt klassifikationssystem, som det f. ex. benyttes i Holland, men en vis ensartethed anbefales, og især foreslås, at der udarbejdes fællessystemer for hele institutioner eller etater. Den nærmere udarbejdelse bør overlades til institutionerne selv, evt. i samarbejde med statens rasjonaliseringsdirektorat. Dog bør 3 saggrupper: organisation, økonomi og personale være opbygget ens i alle statsinstitutioner.

Udvalget rejser også det spørgsmål, om man ved overgang til saggruppearkiv helt kan undvære den løbende registrering af korrespondancen og derved opnå en ikke ubetydelig arbejdsbesparelse. Noget generelt svar har man ikke turdet give. Registreringen burde for at være berettiget kunne give en vejledning, som man ikke kan få direkte af arkiv eller arkivnøgle. I modsat fald må den kunne undværes. Udvalget er imidlertid klar over, at mange statskontorer af hensyn til borgernes og det offentliges interesser vil finde det uforsvarligt helt at sløjfe den løbende registrering af korrespondancen. Men den bør forenkles mest muligt, helst sådan at der kun behøves én operation pr. brev. Som en mulighed nævnes at lade journalen som sådan bortfalde og nøjes med journalregister, idet journalnummeret erstattes med henvisning til saggruppearkivet.

Arkivarbejde i den offentlige administration er som regel ikke højt vurderet. Udvalget konstaterer, at det kun enkelte steder i den norske statsforvaltning er gjort til et speciale under faglig kvalificeret ledelse. I almindelighed overlades det til underordnet personale og skal gerne udrettes i ledige stunder mellem andet kontorarbejde. Det hænger bl. a. sammen med, at arkivenhederne gennemgående er små. Ligesom i Danmark er det almindeligt, at et expeditjonskontor har selvstændigt arkiv.

En gennemgribende rationalisering af arkivarbejdet vil stille krav til arkivpersonalet, som ikke kan opfyldes, således som det nu er organiseret. Udvalget foreslår, at der opbygges en stab af specielt uddannet arkivpersonale. Specialisering udnyttes bedst i større enheder. Derfor anbefales det, hvor det er muligt, at oprette fællesarkiver for hele institutioner eller større afdelinger. Arkivet kan på den måde blive et serviceorgan i stedet for at være en byrde fordelt på samtlige kontorer. Ideen er ikke ny. I Norge (og i Danmark) forekommer i den offentlige administration arkivordninger, der tilnærmelsesvis ligner det, der nu foreslås. Det nye er, at ordningen skal gennemføres i hele stats-

administrationen med de fordele det indebærer såvel for personalets uddannelse som for indarbejdelse af faste regler for kassation og aflevering til arkivvæsenet.

Man tænker sig 3 typer af arkivfunktionærer: de som udfører det mere rutinemæssige arbejde under tilsyn af en arkivar, de som er alene om ansvaret for mindre arkiver og endelig arkivchefer for større institutioner. De to første grupper skal være kvalificerede som assistenter og foruden den praktiske oplæring have gennemgået et arkivkursus.

Arkivcheferne skal ikke blot lede arkivarbejdet i de større institutioner. De skal også forstå den praktiske oplæring af det underordnede personale. De må være i besiddelse af den indsigt i sagsbehandlingen, der er nødvendig ved udførelse af kassationer. I almindelighed bør de rekrutteres blandt centraladministrationens sagsbehandlere, men også arkivfunktionærer, der har lagt saglig indsigt og evner som arbejdsledere for dagen, bør komme i betragtning. Der må kræves oplæring i arkivteori, arkivpraxis og arbejdsledelse, afsluttet med en examen. Betænkningen indeholder udkast til instrux for arkivchefer.

For arkivvæsenet og den historiske forskning må den faglige uddannelse af administrationens arkivpersonale vist betragtes som en uomgængelig forudsætning for, at den kassationsordning, udvalget foreslår, kan blive forsvarlig. For også her bryder man med traditionerne. Efter britisk mønster skal kassationen foregå, medens arkivalierne er i administrationens varetægt og fortrinsvis på dens ansvar.

Der regnes med en kassationsproces i to tempi. Første gang efter 5 år, hvor kassationen skal foretages efter faste regler, og hvor arkivvæsenet kun vil blive inddraget i tvivlstilfælde. De bevarede arkivalier forbliver i administrationens arkiv („bortsetningsarkiv“) indtil næste gennemgang, der finder sted, når sagerne er 25 år gamle. Her fremsætter administrationen forslag til yderligere kassation, men denne gang skal de forelægges rigsarkivet til bedømmelse. I tilfælde af uenighed henskydes afgørelsen til et sagkyndigt råd, bestående af repræsentanter for arkivvæsen, forskning og administration. Der skal i videst muligt omfang søges tilvejebragt generelle normer for, hvad der skal kasseres før afleveringen til arkivvæsenet. Eventuelle senere kassationer bør rigsarkivaren være bemyndiget til at foretage alene.

Der foreslås indført rapportpligt, så man årlig kan konstatere

omfanget af kassation og arkivtilvæxt. Det hører med til planen, at der ved rigsarkivet skal oprettes stillinger som arkivinspektører til at varetage forbindelsen med administrationen.

Udvalget har lavet forslag til en kassationsinstrux samt en fælles kassationsliste, der skal kunne bruges i alle statsinstitutioner. Det fastslås i instruxen, at „arkivuverdig stoff“ ikke må behandles som arkivmateriale. Kassation bør principielt omfatte hele enheder (mapper, bind). Kassation, som indebærer granskning og sortering af enkelt dokumenter, er uøkonomisk.

Kassationsplanen bygger på den antagelse, at arkivalier, som administrationen efter 5 års forløb ikke længere har brug for, heller ikke har historisk interesse. Der er taget visse forbehold, og selvom det er administrationen, der alene har ansvaret for 1. kassationsfase, regnes der med, at rigsarkivaren gennem arkivinspektørerne kan bistå med råd og vejledning.

Et særlig problem udgør de såkaldte enstypeserier (particular instance papers). De kan defineres som arkivalier af ensartet indhold, men omhandlende forskellige personer, institutioner eller steder, f. ex. statistisk grundmateriale, registrering af personer, ejendomme, effekter m. v., sager om lån, tilskud, sociale ydelser, leverancer etc. De egner sig principielt ikke til saggruppesystemer. De vil ofte være ordnet alfabetisk, regionalt eller med en fortløbende nummerering. Den slags materiale har en tendens til at blive voluminøst i omvendt forhold til den dokumentariske værdi på længere sigt. Med visse undtagelser inviterer de i høj grad til kassation.

Det norske arkivudvalg mener imidlertid ikke, at de bør behandles efter de almindelige kassationsregler, men vil henlægge afgørelsen til det sagkyndige råd efter udtalelser fra administrationen og arkivvæsenet, dog således at der også her stræbes efter generelle retningslinjer. Lidt foruroligende er det, at man over hele dette omfattende materiale fælder denne summariske dom: „Bortsett fra registrering af fødsler, ekteskap, dødsfall og fast eiendom vil de fleste enstypeserier kunne kasseres etter at de har ophørt å ha administrativ interesse. I noen tilfelle vil de kunne reduseres til et utvalg“.

Beslægtet med enstypeserierne, men dog udstyret med særlige ejendommeligheder, er regnskabssagerne. Her er der tradition for at kassere meget. Det norske udvalg har da også givet dem en fremtrædende plads på den fælles kassationsliste, der bl. a. fast-

sætter, at bilag skal kasseres 10 år efter udløbet af vedkommende budgettermin. Et mindretal i udvalget, rigsarkivar Steinnes og professor Kaartvedt, foreslog følgende tilføjelse: „Som prøver beholdes inntil videre hver 10. årgang av vedlegg til årsregnskaber og fullstendige regnskaber for enkelte arbeider og institutioner“.

Selvom døren er holdt åben for en mindre kategorisk fremgangsmåde derved, at materialet kan „reduseres til et utvalg“, viser dette eksempel, at den nye kassationsordning ikke er uden risiko for forskningens interesser, især hvis udvalget indskrænker sig til principielle sager eller sager, der på anden måde adskiller sig fra hovedmassen.

Mere nuancerede kassationsprinciper møder gerne modstand fra forskellig side. Nogle vil opfatte det som en retrætestilling for konservativ kassationspolitik, ledende til fortsat ophobning af unyttigt materiale. Andre vil øjne en fare for, at arkivalier, der ellers var mulighed for at „redde“, går med i købet. I begge tilfælde går man ud fra, at arkivalier enten er værdifulde eller værdiløse. Derved ser man bort fra det ejendommelige ved administrative arkivalier, at de taget stykkevis kun viser noget om enkelttilfælde, men serievis afspejler et administrativt handlingsmønster. Det er klart, at mange enstypesager indeholder så lidt af interesse for den historiske forskning, at det vil være uforvarsomt at bevare dem, men det er ikke ensbetydende med, at den funktion, hvorved de er blevet til, er uden interesse. Man bør formentlig aldrig totalt udslette de arkivalske spor af en statsfunktion. Der kan være tale om at kassere lidt eller meget, måske næsten det hele, men noget bør altid blive tilbage. Det er en opgave for arkivvæsenet at udvikle principer, der på overbevisende måde forener pladsøkonomiens krav med den opgave at bevare tilstrækkelige vidnesbyrd om alle sider af statens virksomhed. Lader man denne opgave ligge, vil det uvægerlig medføre, at forskningen afskæres fra relevant materiale, og det kan iøvrigt også medføre, at man bevarer materiale, der kan undværes. I arkiverne vil der måske være betænkelighed ved at opgive den traditionelle defensive holdning til kassationer og istedet gå aktivt ind i udvælgelsen af det materiale, der skal bevares til fremtidens forskning. Men det er vel bl. a. dertil man har videnskabeligt uddannede arkivarer. Der mangler heller ikke eksempler på, at man andetsteds har taget opgaven op. Det norske arkivvæsen vil sikkert snart blive nødt til det. Det danske også.

De arkivalier, der er bestemt til at bevares, skal ifølge den norske arkivbetænkning havne i arkivvæsenet, når de er ca. 25 år gamle. Tanken er simpelthen den, at de skal blive i de administrative arkiver, så længe administrationen har brug for dem, og afleveres til de historiske arkiver, når de kun har historisk interesse. Arkivvæsenets udlån af akter til administrationen (og omvendt) vil derved blive reduceret til det mindst mulige. Det lyder meget selvfølgelig, men i Danmark er dette princip jo på ingen måde akcepteret.

Arkivudvalgets indstilling blev i det store og hele fulgt. Ved kgl. resol. af 4. november 1961 udstedtes en instrux for arkivbegrænsning og kassation i den norske statsforvaltnings arkiver. Samme dag nedsattes et sagkyndigt råd, der dog kun tænkes at skulle fungere i en overgangsperiode, indtil de nødvendige generelle regler er udarbejdet. Mon ikke der vil blive brug for et permanent råd? Der vil sikkert hele tiden opstå arkivproblemer, som ingen generelle regler passer til.

I 1963 oprettedes to stillinger som arkivinspektører. De blev begge besat med arkivkyndige folk fra administrationen. Stillingerne er midlertidige, idet man først i praxis vil undersøge, hvordan en permanent kontakt mellem administrationen og rigsarkivet bedst kan organiseres. På den nordiske arkivdag i Bergen i august 1964 udtalte daværende rigsarkivar Reidar Omang, at der efter hans opfattelse burde oprettes en særlig afdeling i rigsarkivet til at løse denne opgave.

Endelig blev der ved kgl. resol. af 6. december 1963 givet rigsarkivaren fuldmagt til at inspicere de arkiver i statsforvaltningen, som efter gældende regler skal overføres til arkivvæsenet, og til i samråd med vedkommende institution at give bestemmelser om deres opbevaring og ordning.

Disse fuldmagter for rigsarkivaren er ikke foreslået af arkivudvalget. Initiativet er kommet fra det sagkyndige råd. De rører heller ikke ved administrationens kompetence m. h. t. kassationernes udførelse. Derimod hjemler de rigsarkivaren adgang til at pålægge institutionerne at bruge bestemte arkivsystemer for deres løbende arkiver. Ifølge rigsarkivar Omangs kommentar i *Nordisk Arkivnyt* 1964 s. 3 og 51 er det ikke tanken, at arkivvæsenet skal påtage sig at udarbejde arkivnøgler for administrationen. Dette skal som hidtil gøres af institutionerne selv eller af rationaliseringsdirektoratet. Men nye arkivsystemer skal indsendes til

godkendelse i rigsarkivet, foreløbig har arkivinspektøerne dog i stor udstrækning været nødt til at udarbejde arkivnøgler, da rationaliseringsdirektoratet hidtil ikke har magtet opgaven.

Ved cirkulære af 25. april 1964 fastsattes de nugældende fælles kassationsregler for statsforvaltningen. Heraf fremgår bl. a., at kopibøger skal kasseres, når der i sagerne findes kopier af udgående breve. Det samme gælder ansøgninger om ledige stillinger fra personer, der ikke bliver ansat (bortset fra ansøgninger om højere stillinger). Regnskabsmateriale må først kasseres 10 år efter udløbet af vedkommende regnskabstermin, forsåvidt det ikke har varigere interesse.

Der er som nævnt givet rigsarkivaren, bistået af arkivinspektøerne og kassationsrådet, udstrakte beføjelser til at gribe regulerende ind. Man tilstræber kontinuerlige, planmæssige og ansvarlige kassationer, der kan foregå rutinemæssigt, men således, at der bestandig er mulighed for kontrol og omvurdering under hensyn til såvel administrationens som arkivvæsenets interesser.

Ved ovennævnte cirkulære blev kassationsrådets mandat formuleret således:

„Rådet har til opgave å følge gjennomføringen av instruksen, og herunder avgi forslag for Kirke- og undervisningsdepartementet om slike tilføyelser og erindringer i den som det finner ønskelig. Rådet bemyndiges til å innkalle særskilt sakkyndige i saker hvor det finner det nødvendig. Rådet skal hvert år gi departementet innberetning om sin virksomhet“.

En vigtig forudsætning for den nye norske arkivordning mangler endnu: en ny arkivbygning i Oslo. Om dette spørgsmål afgav arkivudvalget en særbetænkning. Sagen befinder sig endnu på planlægningsstadiet. Man kan vanskelig tænke sig, at ordningen kan fungere efter sin hensigt, før dette spørgsmål er løst.

Men det experiment, den nye norske arkivordning repræsenterer, er i hvert fald sat igang. De nye kassationsbestemmelser, opbygningen af et fagligt arkivpersonale i administrationen og oprettelse af et under rigsarkivarens bestyrelse arbejdende kontaktorgan mellem administrationen og arkivvæsenet er realiseret eller i færd med at blive det. Experimentet fortjener at blive fulgt med interesse i Danmark, hvor en tilsvarende systematisk bearbejdelse af administrationens arkivproblemer endnu ikke er kommet igang.

Et mislykket reformforsøg i retsbetjentarkiverne

AF PAUL G. ØRBERG

Parturiunt montes –

Den 19. november 1839 udsendte Danske Kancelli et cirkulære til samtlige amtmænd og lensbesiddere, hvori de blev anmodet om at indskærpe retsbetjentene „at iagttage den størst mulige omhu for at bevare pantebøgerne, såvelsom andre deres embede vedkommende protokoller og dokumenter, med særdeles hensyn til deres redning i ildebrandstilfælde, i hvilken henseende de nævnte embedsmænd og bør være forsynede med et passende antal stærke sække“.¹ Overhovedet det eneste nye i cirkulæret er altså disse sække, som skulle gøre en hastig evakuering af arkivet under brand mulig, og det må vel siges at være en højst beskeden reform. Det skal dog ikke forlede nogen til at tro, at cirkulæret blot skyldtes en mere eller mindre tilfældig grille fra en tjenstivrig kancelliembedsmands side. I virkeligheden var der forud for det lille cirkulære gået et årelangt forarbejde – rækkende lige fra de menige retsbetjente og op i stændersalene – som ganske vist specielt drejede sig om en sikring af skøde- og panteprotokollerne, men som tilsammen slet ikke giver noget ringe billede af retsbetjentarkiverne og deres problemer for halvandethundrede år siden.

Hele sagen havde taget sin begyndelse med, at der til kancelliet i 1829 var indkommet et andragende fra en by- og herredsskriver på Bornholm, om at der til sikring af skøde- og panteprotokollerne, særlig i tilfælde af brand, måtte blive truffet den ordning, at de såkaldte tinglysningssenparter for hvert år blev samlet og forseglet og opbevaret på et fra embedsmandens kontor særskilt sted. Disse senparter var blevet påbudt ved sportelforordningen 19. dec. 1800, § 203: „Den, som begærer et dokument tinglyst, er pligtig at lade

1. Cirkulærer m. v. citeres her og i det følgende efter Fogtman-Ussings reskriptsamling.

dermed følge et verificeret genpart, hvilken forbliver ved protokollen“.²

Andragendet var indsendt gennem amtmanden, der i sin følgeskrivelse af 11. juli 1829 foreslog som en mere hensigtsmæssig ordning, at der blev ført duplikatregistre til skøde- og pante-protokollerne, hvoraf det ene eksemplar hver måned eller hvert kvartal kunne suppleres med, hvad det andet indeholdt og ellers opbevares på tingstuen. Kancelliet svarede den 13. juli 1830, at man i princippet var enig med amtmanden i, at genparterne ikke kunne bruges, men at egentlig duplikatprotokoller derimod var ønskelige. Af flere grunde mente man dog ikke, at ordningen var praktisk gennemførlig. Den ville både blive meget byrdefuld og meget bekostelig, dels måtte man lade duplikaterne gå tilbage til jurisdiktionens ældste protokoller, dels lade dem omfatte ikke blot registrene, men også selve protokollerne. Men endelig havde kancelliet ikke megen tiltro til, at retsbetjentene virkelig ville holde sådanne duplikater i forskriftsmæssig stand eller udvise tilstrækkelig omhu ved deres opbevaring, og hertil kom at begge protokoller ofte ville komme til at befinde sig i skriverens kontor, når duplikaterne skulle suppleres. Heller ikke amtmandens kontrol med ordningen kunne blive effektiv.

Imidlertid betød denne korrespondance i 1830, at kancelliet var blevet opmærksom på problemerne omkring en bedre sikring af skøde- og pantevæsenet, og 23. jan. 1836 udgik der da et cirkulære til samtlige amtmænd m. fl., hvori man udbad sig betænkninger om denne sag, specielt om, hvor langt tilbage i tiden eventuelle duplikatprotokoller og -registre burde gå og hvor store omkostningerne kunne anslås at blive. Man henviste til kancelliets skrivelse af 13. juli 1830, men anførte, at sagen var kommet under gentagen overvejelse, fordi kollegiet senere var „blevet opmærksom på, at pante- og skødeprotokoller på flere steder i landjurisdiktionerne opbevares i stråttækte bygninger, hvorved faren for deres tilintetgørelse ved ildsvåde forøges“. Særlig under sådanne omstændigheder ville duplikater være af største vigtighed, men var i alle tilfælde ønskelige til hypotekvæsenets fuldkomne betryggelse.³

Amtmænd og lensbesiddere lod cirkulæret tilgå alle de under-

2. Paragraffen gentages ordret i sportelreglementet 22/3 1814, § 77, men det er altså ikke helt korrekt, når man almindeligvis henfører systemet med genparter af tinglyste dokumenter til 1814, se f. eks. Nordisk Arkivnyt 7. årg. 1962, s. 69.

3. Cirkulæret er ikke optaget i den trykte samling, men kan findes i amtsarkivernes journalsager (reskripter og kancellibreve).

ordnede retsbetjente, som i løbet af foråret udarbejdede deres mere eller mindre udførlige betænkninger, som sammen med amtmandens endte i kancelliet, hvor de kom til at danne grundlag for et forslag i 1838 til stænderforsamlingerne.⁴

Næsten alle betænkningerne tager afstand fra tanken om duplikatprotokoller og i vid udstrækning ud fra ganske de samme argumenter, som kancelliet selv havde ført i marken i 1830 – dog med undtagelse af embedsmændenes formodede forsømmelighed med protokollerne! De praktiske vanskeligheder, der ville være forbundet med duplikatprotokollernes ajourføring spiller en stor rolle. Man ser ikke, hvordan det skal kunne forebygges, at duplikatprotokollerne meget ofte vil findes på retsskriverens bopæl. De fleste steder på landet anser man tingstuen for det naturlige opbevaringssted for duplikaterne, men også dette rejser betydelige problemer. Eksempelvis nævnes fra Holstenschus birk, at tingstedet ligger to mil fra skriverens bolig og noget andet bekvemt opbevaringssted findes ikke i nærheden. Tingstuen som opbevaringssted var, som nævnt, allerede foreslået i 1830, men på dette punkt udfoldes der en del opfindsomhed. For købstæderne er det nærliggende at anbefale rådstuerne, men byfogden i Ringkøbing kunne dog som en anden udvej tænke sig kirkernes våbenhuse eller forkirken, „sådan indretning ville ej optage større rum der, end de komisk-gigantiske ligbåre på de fleste steder udfylder“. Iøvrigt havde kirkerne i gammel tid virkelig ofte givet plads for herredsarkiverne.⁵ Fra Frederiksværk foreslås – nok så maliciøst – at protokollerne indsendes til opbevaring i kancelliets brandfri kældre. For landdistrikternes vedkommende nævnes amtmandsgård, herregård og præstegård.

En enkelt herredsfoged (Lejre) kvier sig ved udsigten til at skulle døje med håndskriften, især i de ældste protokoller, som ofte er næppe læselig, og han føjer til, „at rotter og mus i at søge om føde i Lejre herreds arkiv tidligere ikke har ladet herredets pantebøger ganske ubeskårne . . .“

Man kunne have tænkt sig, at reskriptet af 11. dec. 1812 om kirkebogsføringen, der gennem indførelsen af kontraministerialbøger på så heldig en måde sikrede den offentlige personregistrering, havde spillet en rolle for idéen om skøde- og pantebøgernes dob-

4. Danske Kancellis indberetninger og svar på cirkulærer, 1836 23/1. G. XII. 96. RA.

5. Kai Uldall: Kirkens profanbenyttelse i ældre tid. Fortid og Nutid bd. IX, s. 235.

beltføring. Retsbetjentenes problemer var dog, som det vil være fremgået, væsentlig andre og større end præsternes, og det er da også kun et par enkelte steder, en retsbetjent henviser til 1812-re-skriptet.⁶ Adskillige anfører imidlertid, at ødelagte skøde- og pantebøger forholdsvis let lod sig rekonstruere, fordi de originale skøder og pantebreve er i rette vedkommendes besiddelse, så at man simpelthen kunne foranstalte en indkaldelse af ihændehaverne. Birkedommeren i Vordingborg fremholder som en analogi hertil et tilfælde fra 1821, hvor brændte kirkebøger blev rekonstrueret ved indkaldelse af beboerne.⁷ Hvis en sådan ordning blev suppleret med en indkaldelse ved proklama af alle vedkommende, ville det efter hans mening være nok til at genoprette tabet og til „at forfatte nye panteprotokoller og -registre af tilstrækkelig fuldstændighed for det praktiske livs virkelige fornødenhed.“

Et synspunkt, som går igen i de fleste betænkninger, er, at det omfattende arbejde med skøde- og panteprotokollers dobbeltføring slet ikke ville stå i noget rimeligt forhold til den faktiske risiko for, at protokollerne skulle gå til under en ildebrand. „Faren skulle dog være meget overhængende og stor, når sådanne protokoller ej skulle vorde reddede“, skriver byfogden i Randers, „jeg har intet eksempel på, at de således nogetsteds er tabte, og en mand, der nu er over 80 år og har været retsbetjent i over 40 år, siger det samme“. Gang på gang fremhæves det, at der allerede ligger en stor sikkerhed i det forhold, at retsskriveren for sin egen skyld vil gøre alt, hvad der står i hans magt for at sikre disse bøger, som jo muliggør de ekspeditioner, hvis sportler er hans hovedindtægt.⁸ En obligatorisk privat løseforsikring ville yderligere kunne sikre, at ingen retsbetjent var fristet til at lade arkivets redning komme i anden række. Omvendt antyder byfogden i Ribe, at det i enkelte tilfælde, hvor skøde- og panteprotokollerne er blevet et rov for

6. I et tilfælde henvises der også til Danske Lov 2-22-12, der omhandler stiftsjordebøgerne, der skal føres i 2 eksemplarer, det ene skal opbevares hos stiftamtmanden, det andet hos biskoppen i stiftskisten. Bestemmelsen er en gentagelse af Christian 4.s reces 1643, § 18, som er det ældste eksempel på duplikatprotokoller.

7. Kancelliskrivelse 6/10 1821, hvori kancelliet bifalder, at opbrændte ministerialbøger rekonstrueres ved at det pålægges sognepræsten ufortøvet familievis at fremkalde hele sognefolket, for af enhver at modtage nøjagtig forklaring over de i familien stedfundne fødsler, barnedåb o. s. v.

8. Retsbetjentenes lønningsform ændredes først afgørende ved Lov af 19/2 1861 om faste lønninger for retsbetjent- og magistratsmedlemmer i kongeriget Danmark, som hidtil ganske eller tildels har været aflagte med sportler. Herefter indførtes fast gage af statskassen, når embederne blev ledige ved de daværende indehaveres afgang.

luerne, kunne have ligget i vedkommende embedsmands interesse, at de pågældende protokoller blev ødelagt, men noget sådant ville duplikatprotokollerne ikke kunne afværge. Det synes dog en aldeles ubegrundet formodning, og man må i det hele indrømme, at embedsmændenes fortrøstningsfulde holdning over for risikoen for brand kan støtte sig på de faktiske forhold. I betænkningerne kender man kun ét tilfælde, hvor et egentligt retsbetjentarkiv er blevet ødelagt, nemlig i Hammerum herred, hvor til gengæld herredsfogedgården Højris brændte ikke færre end tre gange i én mands embedstid.⁹ Den nuværende herredsfoged noterer, at der ingen justitsprotokol findes ældre end 1793 og ingen skøde- eller pante-protokoller ældre end 1789, og at han derfor formoder, at de øvrige protokoller er brændt.¹⁰ Derudover er der et egenartet tilfælde under Amager birk, hvor pantebøgerne med tilhørende registre for det fordums lille embede, Store Magleby sogns schout-embede, brændte i 1814.¹¹ „Den ulempe, dette indtrufne tilfælde har forvoldt i min embedstid“, skriver birkedommeren, „har jeg fuldkommen erfaret ved at ekspedere dokumenter, hvor ingen oplysninger har været at erholde af ældre adkomstdokumenter, og er denne ildsvåde efter min formodning også en betydelig medvirkende årsag til, at ikkun et ringere antal af St. Maglebys beboere imod Tårnby sogns er tilbøjelige til at lade adkomst- og behæftelsesdokumenter på en ejendom tinglæse“.

Indberetningerne giver et detaljeret billede af, hvordan retsskriverens boliger var indrettet og hvilke forholdsregler, der var truffet for, at arkiverne ikke gik tabt under en brand. Det viser sig, at mange arkiver stadig opbevares under stråtag, det gælder naturligvis særlig på landet, men kan også forekomme i købstaden (Mid-

9. Iflg. TRAP Danmark, Ringkøbing amt. tilhørte Højris i Ikast sogn 1780–1824 herredsfoged Caspar Møller. Den nuværende hovedbygning er opført af ham efter en brand 1780. Der nævnes desuden en brand 1819. I en beskrivelse af Hammerum herreds arkiv, dateret 2/9 1881, nævnes det, at der kun findes nyere sager, og at årsagen angives at være en brand på Højris 1824 el. 1825. Der er ikke bevaret dokumenter fra før 1825. (Korrespondance ved Landsarkivets afleveringsdesignationer. B 79).
10. Herredsfogden uafvidende lå embedets gamle justitsprotokoller (tingbøger) fra tidsrummet 1688–1751 i virkeligheden godt gemt i Ringkøbing amts arkiv, så at der kun er en lakune for årene 1752–1792. Protokollerne overførtes i begyndelsen af 1880'erne til hovedarkivet og kom derfra til Landsarkivet i 1891. Derimod begynder embedets række af skøde- og panteprotokoller med året 1790.
11. Schouten valgtes af gårdmændene i hollænderbyen St. Magleby. Han var på en gang foged (kommuneforstander) og underdommer. Embedet ophævedes 1821 og St. Magleby blev lagt ind under Amager birk.

delsom-Sønderlyng herred, Viborg).¹² Iøvrigt er der stor forskel på de enkelte egne af landet, mens således Fyn har særlig mange strå-tækte retsbetjentboliger, er der i Vejle amt kun én, og amtmanden i Hjørring kan endda melde, at samtlige retsprotokoller her opbevares i teglhængte bygninger. Overraskende nok er meningerne om tagdækningens betydning delte, og mens nogle foreslår, at tegltage bliver påbudt overalt, vil andre hævde, at vel er en strå-tækt beboelse på landet i sig selv mere brandfarlig end en teglhængt, men det opvejes let af den isolerede beliggenhed, ja mere end det, såfremt købstadarkivet ikke befinder sig i stueetagen, som det dog næsten altid er tilfældet. Birkedommeren på Lindensborg gods underbygger yderligere denne opfattelse gennem en detaljeret teknisk beskrivelse af, hvordan en ildebrand udvikler sig; det er hans erfaring, at der altid vil opstå en pause under branden, før taget skrider sammen, hvor en redningsaktion er gennemførlig, hvis blot protokollerne ligger i en kasse med solide hanke anbragt nær vindue eller dør, så man kan få fat i den ved hjælp af en brandhage. Selv hvor der er tale om en strå-tækt herredsfogedgård inde i byen (Viborg), mener man, at risikoen er til at overse; byen har jo sit brandkorps, og desuden træder der ved en sådan lejlighed hurtigt en mængde mennesker sammen! Iøvrigt er stråtagenes dage i købstæderne ved at være talte.¹³ Flere retsbetjente i købstæderne er inde på den tanke at få en mere effektiv udnyttelse af brandkorpsets på den måde, at brandinspektørerne ved enhver ildløs straks skulle sende nogle forud nøje instruerede folk til retsskrive-rens kontor. Først og fremmest gælder det dog om at indprente kontorpersonalet, hvor vigtigt redningen af arkivet er.

Som et typisk eksempel på, hvordan en retsbetjent har prøvet på at gardere sig, kan man tage herredsfogden i Lysgård-Hids herreder, som boede i en gård, der var strå-tækt.¹⁴ „Den deraf følgende større fare for ødelæggelse ved ildebrand har jeg søgt og

12. Ved de arkivinspektioner, som Geheimearkivet gennemførte 1880-83, viste det sig, at endnu da befandt 8 retsbetjentarkiver sig under stråtag. Medd. fra Det kgl. Geheimearkiv og Kongerigets Arkiv 1886-88, s. 18, hvor iøvrigt findes resumé af indberetningerne om retsbetjentarkivernes forhold. De originale indberetninger skal søges ved afleveringsdesignationerne (LA).

13. Brandforordn. for købstæderne i Danmark 6/4 1832 §§ 1-9 forlangte alle strå-tage, som endnu fandtes på købstadbygninger, fjernede i løbet af 10 år, men der var mulighed for dispensation, og endelig forbudt blev de først ved bygningsloven 30/12 1858, § 12, som gav 5 års frist for fjernelsen.

14. Justitsråd Henrik Hansen Holm var fra 1825-46 herredsfoged og skriver i Lysgård og Hids herreder og boede på gården Dalsgård i Hørup sogn, Lysgård herred. I 1838 blev han kongevalgt medlem af den nørrejske stænderforsamling (jfr. p. 09).

søger at forekomme ved at overholde som ufravigelige regler, at der stedse er en kontorbetjent tilstede på gården, at der på kontoret hænger tre sække, til deri, i fornødent tilfælde, at udbære pantebøgerne, og at den derværende kakkellov fejles hver ottende dag, hvorhos jeg jævnlig bringer i erindring, at pantebøgerne og dernæst arkivet er, i tilfælde af ildebrand, det første, som skal reddes“. Det centrale her er den permanente vagtordning, men det var ikke alle steder, den lod sig gennemføre. Birkedommeren på Wedellsborg, der også boede under stråtag, klager over, at opsynet med arkivet er mangelfuldt, fordi han „formedelst embedets ringe indtægter, ene og uden nogen hjælp, ej engang en skriverdreng, er nødsaget at besøge det hele skriveri og samtlige forretninger.“

Til yderligere sikkerhed foreslår den jyske herredsfoged – i stedet for duplikatprotokollen – at der bliver indrettet en ildfast muret hvælving udstyret med dobbelte jerndøre. Idéen har været nærliggende, da der allerede på kontoret fandtes en lignende mindre hvælving, hvori overformynderiets obligationer, embedsjournalen m. v. opbevaredes under lås og lukke.¹⁵ Tilsvarende forslag om en eller anden slags muret hvælving indgår i flere af betænkningerne. En lidt anden udformning foreslås af birkedommeren på Holsteinborg, nemlig en jernbeslået kasse nedsat i et udmuret hul, „ved en ildebrand, hvortil jeg var øjenvidne, blev alle en præst tilhørende obligationer fuldkommen vel bevarede i et sådant udmuret hul, uagtet den ståtækte præstegård under en stærk blæst brændte ned til bunden og ilden fortærede alt over denne kasse, hvori obligationerne var opbevarede“. Når adskillige retsbetjente foretrækker en fritstående, så vidt mulig brandsikker jernkiste, f. eks. beklædt indvendig med kork, til opbevaring af skøde- og panteprotokollerne, hænger det sammen med det forhold, at retsbetjentene ingen steder har embedsboliger, så at en fast muret hvælving ved embedsskifte eller forflyttelse ville blive en belastning.

For nogle af de betjente, der argumenterer for et egentligt brandsikkert rum, er det hensynet til det øvrige arkiv – udover skøde- og panteprotokollerne – der er afgørende. Bemærkelsesværdigt er det, at tre jyske amtmænd (Randers, Ringkøbing og Ribe) direkte udtaler, at det er vigtigere at sikre de øvrige dele af justitsarkivet. Ganske klart hedder det i Randers amtmænds betænkning:

15. Flere betænkninger henviser iøvrigt til, at lignende små brandsikre kasser fandtes på amtsforvalternes kontorer.

„Hertil komme, at det er af endnu større vigtighed, at justits-, politi- og skifteprotokoller, strafferegistre og mere sligt opbevares, end skøde- og pantebøgerne. Thi disse sidste lader sig igen tilvejebringe med nogen møje og bekostning, men hine protokoller derimod aldeles ikke“. Amtmanden i Ringkøbing går endda et skridt videre, idet han gør opmærksom på, at der uden for justitsbetjentens væрге findes forskellige protokoller, f. eks. forligsprotokoller, landvæsens- og udskiftningsprotokoller og brandprotokoller, og at vistnok meget kunne anføres for, at skøde- og panteprotokollerne langt fra var af så megen vigtighed som de øvrige protokoller tilsammen.¹⁶ Karakteristisk nok argumenteres der overalt alene ud fra et praktisk-administrativt synspunkt, intetsteds fremkommer blot en antydning af justitsarkivernes historiske værdi.

For sluttelig at fuldstændiggøre billedet skal det lige nævnes, at to retsbetjente har deres helt specielle vanskeligheder at kæmpe med, det drejer sig om Samsø (Gisselfeld) og Læsø birk, hvor protokollerne skal sendes over havet til revision. Birkedommeren på Læsø fortæller om den fare hans embedsprotokoller udsættes for ved at passere søen over 3 mil i en åben båd frem og tilbage, „hvilken er meget større end den ved første øjekast synes, da 2 à 3 postbåde i et just ikke meget langt tidsrum er forliste og de tvende gange såvel føreren som passagererne omkomne“.

Hermed er hovedtrækkene gennemgået i det materiale, der stod til kancelliets rådighed ved udarbejdelsen af „Udkast til en anordning, indeholdende bestemmelser til konservation af skøde- og pantebøger m. m. i mødende ulykkestilfælde“, som den kongelige kommissarius, A. S. Ørsted, den 30. maj 1838 fremlagde på den jyske stænderforsamling i Viborg.¹⁷

Hovedpunkterne i forslaget 6 paragraffer gik ud på, at der ved hver jurisdiktion skulle være en jernkasse, som var foret med kork eller andet deslige ikke brændbart materiale. I kassen skulle opbevares dels skøde- og panteprotokoller, dels skifte- og overformynderivæsenets skøder, obligationer og rede penge. Den skulle anbringes let tilgængelig i retsbetjentens egen bolig, og være det første, der reddedes i tilfælde af brand. Retsbetjenten skulle være

16. Amtmand i Ringkøbing amt var i 1836 J. F. de Neergaard. 1837 blev han amtmand over Præsto amt og 1838 kongevalgt medlem af Østifternes stænderforsamling, hvor han tog del i forhandlingerne om den omhandlede sag (Roskilde stændertidende 1838, 2. rk. sp. 287).

17. Nørrejylland stændertidende 1838, 1. rk. sp. 628-633.

ansvarlig for følgerne af forsømmelser. For stråttækte bygninger stilledes der særlige og strengere krav: alle embedsprotokoller skulle her opbevares i kassen, men desuden skulle embedsmanden være forpligtet til for egen regning enten at belægge loftet med ler eller lade opføre en lille grundmuret hvælving med jerndør for som opbevaringssted for kassen. Til yderligere brandsikring skulle samtlige betjente altid være forsynet med det fornødne antal stærke evakueringssække. Det ville blive amtmandens opgave at påse, at de forskellige sikringsbestemmelser blev overholdt. Endelig blev det foreslået, at de tidligere omtalte tinglysningsgenparter skulle samles og verificeres og ved hvert års udgang indsendes til opbevaring i vedkommende amts arkiv. Omkostningerne ved jernkassernes anskaffelse skulle for købstædernes vedkommende afholdes af kærnerkassen og for landdistrikternes af amtsrepartitionsfondet. Det kan her indskydes, at den sidste paragraf vedrørende de brandsikre kassers finansiering, under de senere forhandlinger gav anledning til en lille kontrovers af principiel politisk karakter mellem den kgl. kommissarius og forsamlingens præsident, professor J. F. Schouw. Ørsted havde i forbigående nævnt, at hele sagen kunne have været ordnet rent administrativt, men at regeringen havde ønsket at høre stændernes mening og derfor foreslået en lov. Schouw var imidlertid på sin post og hævdede her overfor, at ifølge stænderforordningen 28. maj 1831 § 4 – „Enhver lov, der har forandring i skatterne og de offentlige byrder til genstand, skal i udkast forelægges stænderne“ – havde forsamlingen krav på at blive taget med på råd, når en ny slags udgifter pålagdes amtsrepartitionsfondene og kærnerkasserne. Ørsted på sin side mente, at paragraffen kun omhandlede de tilfælde, hvor de byrder, som skulle pålægges undersåtterne, krævede en ny lov; en anden fortolkning ville føre til umulige tilstande; men Schouw fastholdt, at det afgørende var, at skatteydernes byrder ikke forøgedes, uden at stændernes råd var hørt; så var det af mindre betydning, om det drejede sig om en egentlig lov.

Vender vi tilbage til lovudkastet, er det særlig opgivelsen af duplikatprotokollerne, man bider mærke i. Det, der var kancelliets oprindelige tanke, er nu helt taget af bordet til fordel for de forskellige praktiske brandsikringsordninger. Kommissarius motiverede dette med de betydelige omkostninger og den manglende sikkerhed, fordi protokollerne ved supplerung jævnlig måtte være under samme tag. Han nævnte også, som allerede cirkulæret fra 1830, kan-

celliets manglende tillid til, at alle retsbetjente ville holde sådanne protokoller i vedbørlig stand, et synspunkt, som under debatten blev imødegået. Forslaget om anskaffelse af jernskrin karakteriserede Ørsted som en mindre omkostelig og dog nogenlunde hensigtsmæssig ordning; prisen pr. kasse var beregnet til 70–90 rigsbankdaler. Dog lod han en smule tvivl skinne igennem, om man nu også kunne stole på, at protokollerne altid ville blive lagt i kassen straks efter brugen! Forslaget vedrørende tinglysningsgenparterne begrundedes med, at hvor skøde- og pantebøgerne skulle blive ødelagt, ville genparterne, deres mangler til trods, give en ikke ringe vejledning til nye protokollers supplering. Endelig motiverede han forslaget om sækkene med, at der foruden skøde- og panteprotokollerne fandtes mange dokumenter og protokoller i retsbetjentarkiverne „på hvis konservation i påkommende ildebrand der dog, endskønt de ikke antages at være af den vigtighed som de ovenomtalte, må lægges ikke ringe vægt“.

Til at overveje udkastet nedsatte forsamlingen til slut en komité på 3 medlemmer med herredsfoged, landsoverretsassessor J. P. With som referent.

På to møder, den 21. og 25. juni, blev udkastet derefter behandlet i plenarforsamlingen.¹⁸ Den ret langvarige debat måtte naturligvis i vid udstrækning komme til at bevæge sig i de samme baner, som de refererede betænkninger fra retsbetjentene, men enkelte nye træk og synspunkter blev dog også føjet til. Komitéens betænkning, som blev forelagt af herredsfoged With, slog først og fremmest ned på den økonomiske side af sagen. Man opstillede et drabeligt regnestykke: der var 181 by- og herredsskrivertjenester i landet. 181 jernkister à 90 rbd. = 16.290 rbd. Renten af denne kapital var 648 rbd. ☉: mere end det ville koste at anskaffe nye protokoller, selv om disse brændte i én judisdiktion årligt! Med 4 % rente og rentes rente blev det på 45 år til den formidable sum af 100.000 rbd.! With var i det hele taget en dygtig regnemester. Da diskussionen senere drejede ind på tanken om duplikatprotokoller, gjorde han op, at hver judisdiktion skulle afskrive 1440 ark. Multipliceret med de 181 blev det til 260.640 ark, og da et ark, alt iberegnet, ville koste 24 skilling, blev slutfacit 65.160 rbd. Betænkningen sluttede iøvrigt med at indstille, at lovudkastet helt bortfaldt, subsidiært foreslog man en slags jernreol som formentlig mere praktisk end

18. Nørrejylland stændertidende 1838, 2. rk. sp. 97–126.

en kiste, og at embedsmænd i stråttækte boliger kunne nøjes med den brandfri hvælving, som også skulle bekostes af de offentlige kasser.

Kommissarius indrømmede i sit svar, at man ikke havde fundet de vises sten, der havde også i kancelliet været nogen skepsis over for de foreslåede foranstaltningers hensigtsmæssighed. Men i forhold til opgaven kunne omkostningerne ikke kaldes betydelige. Når komitéen havde udtalt, at etableringen af nye skøde- og pantebøger kun var et spørgsmål om indkaldelse af alle, der var i besiddelse af skøder og forhæftelsesdokumenter, var det absolut for letkøbt. Man kunne ikke have vished for, at præsenterede skøder og adkomstbreve stadig var gyldige, og det var slet ikke nogen sjældenhed, som anført af komitéen, at et senere skøde henholdt sig til de ved et ældre skøde hjemlede særlige rettigheder og forpligtelser uden at gentage disse.

I første omgang drejede diskussionen sig fortrinsvis om brandfri kasser contra faste, murede hvælvinger. With, der i givet fald ville foretrække hvælvinger, mente dog, at det var uheldigt, at indbrudstve så vidste præcis, hvor de skulle brække ind for at finde pengene, mens det nu var sådan, at retsbetjenten tog større pengemidler med i sovekammeret om natten. Hertil bemærkede herredsfoged H. H. Holm, at tyve dog kun under stor alarm og anstrengelse kunne bryde ind i en sådan hvælving.

Under de senere forhandlinger kom man ind i en længere debat om duplikatprotokoller, men uden at der fremkom nye synspunkter af nogen betydning. Det var i behandlingen af dette lovudkast i sin helhed, som i stændernes virke iøvrigt, sparebestræbelserne, der var ledetråden. Det blev klart udtrykt af kammerjunkeren M. Lüttichau ved debattens slutning: „Når man var bekendt med, hvor megen vanskelighed størstedelen af provinsens hartkornsbrugere havde ved at udrede de dem allerede påhvilende skatter og afgifter, burde man vistnok være meget opmærksom på, at ingen direkte eller indirekte ny skat pålignedes dem“.

Ved de endelige afstemninger blev komitéens principale indstilling angående lovudkastets fuldstændige bortfald enstemmigt vedtaget. I betænkningen til kongen fremholdt man bl. a. påny, hvor uhyre sjældent pantevæsenets bøger faktisk var brændt, og hvor dyre og upraktiske de foreslåede kasser ville blive. Det ville blive næsten umuligt at transportere dem for det på en gård sædvanlige antal folk, så man i virkeligheden lettere kunne tømme kassen, end

flytte den. På de fleste steder ville man blive nødt til at bygge et fast underlag, da ellers kassens vægt kunne trykke gulvet ned, hvilket betød en yderligere fordyrelse. Videre fastholdt man, at det ikke ville volde større kvaler at rekonstruere skøde- og pantebøger, der var gået tabt, selv om man dog måtte indrømme, at der kunne tænkes enkelte tilfælde, hvor man var nødt til at tage sin tilflugt til et tingsvidne for at bevise hævde eller anden oprindelse til en rettighed. Komitéens subsidiære indstilling vedtoges med et par mindre ændringer, af hvilke den vigtigste var den, at man holdt fast ved lovudkastets forslag om, at eventuelle brandfri hvælvinger i stråttækte retsbetjentboliger skulle betales af embedsmandens egen lomme.

Østifternes stænderforsamling i Roskilde behandlede lovudkastet den 29. september og den 22. og 24. oktober.¹⁹ Som venteligt var det meget lidt nyt, der her kom frem. Der var almindelig enighed om at fraråde de påtænkte jernkasser, men man erklærede rent ud, at man efter nøje overvejelse ikke havde kunnet finde noget bedre at foreslå. Brandfri hvælvinger med jerndøre og anbragt i nederste etage var utvivlsomt det sikreste, men det kunne næppe lade sig gøre at opføre dem i private ejendomme; hvor en retsbetjent boede til leje, kunne ejeren udmærket tænkes at forbyde det, og det samme gjaldt lerlofter. Muligvis kunne det dog i nogle købstæder lade sig gøre at få indrettet byskriverkontor med tilhørende brandfri hvælving i rådstuebygningens nederste etage.

Den konklusion, man nåede frem til, gik ud på, „at der i det væsentlige intet andet er at gøre, end at stole på vedkommende embedsmands samvittighedsfuldhed og gode konduite i påkommende tilfælde, hvori man i almindelighed må søge større garanti end i en streng minutios kontrol fra de foresattes side“. Som i den jyske stænderforsamling indstillede man enstemmigt, at lovudkastet bortfaldt. Man viste nogen interesse for tinglysningsgenparterne, men ellers var det alene brandsækkene, der fik et venligt ord med på vejen; dog forudså man, at det ikke sjældent ville hænde, at de brugtes i husholdningen og ikke var at finde på kontoret. Derfor foreslog man, at det blev pålagt retsbetjenten at forsyne dem med et tydeligt mærke, som viste, at de hørte til kontorets inventar. Dette forekom imidlertid så beskeden en ting, at man ikke ligefrem ville gøre det til genstand for indstilling.

19. Roskilde stændertidende 1838, 1. rk. sp. 83, 2. rk. sp. 282-293.

Som vi allerede har set, fulgte regeringen indstillingerne fra stænderforsamlingerne. I cirkulæret 19. nov. 1839 var af hele historien kun *disse sække* blevet tilbage. Bjerget havde barslet, men det var sandt at sige kun en lille mus, der var blevet født til verden.

Om kassation af koncepter

AF ASGER LUND-SØRENSEN

I sin interessante artikel om kassationsproblemerne i første nummer af ARKIV har rigsarkivar Johan Hvidtfeldt fremsat en bemærkning¹ som må få det til at gyse i enhver forvaltningshistoriker og -teoretiker. I forbindelse med en gennemgang af hvilket materiale i den enkelte sag, der må siges at være uden værdi, såvel historisk som administrativt, og som derfor uden skade kan kasseres, nævner rigsarkivaren, at der sædvanligvis ingen grund er til at gemme konceptet, hvis der findes et gennemslag af den udgåede skrivelse i sagen.

Hvis man overhovedet skal kassere akter i den enkelte sag er forholdet efter min opfattelse det omvendte. For historikere og forvaltningsteoretikere er konceptet ofte en vigtig kilde, mens gennemslaget af den udgåede skrivelse er ligegyldigt, hvortil kommer, at dette altid vil kunne findes i den pågældende institutions kopi-bøger.

Dette postulat skal jeg kort søge at begrunde i det følgende, men for at undgå misforståelser er det formentlig hensigtsmæssigt først at angive, hvad et koncept er, og hvilken funktion det har under en sags behandling i administrationen.

I sin mest simple form er konceptet ikke andet end en kladde til den endelige skrivelse, som udarbejdes, efter at resolution eller afgørelse i sagen er truffet. Bortset fra at konceptet i denne form ofte vil være håndskrevet, adskiller det sig fra den endelige skrivelse kun ved evt. rettelser, sagsbehandlernes signatur og angivelse af dato for behandlingen i de enkelte hierarkiske led. Efter mit kendskab til arbejdet i ministerierne – og de følgende betragtninger har først og fremmest relation til sagsbehandlingen i disse – er denne simple form imidlertid forholdsvis sjælden. Konceptet vil ofte gennem angivelse i marginen af oplysninger, synspunkter, forslag, henstillinger m. v. tillige tjene som referat – fuldstændigt eller ufuldstændigt afhængigt af om der findes et selvstændigt referat i den

1. Johan Hvidtfeldt: Tanker om kassation. ARKIV nr. 1. 1966 pg. 11.

pågældende sag – d. v. s. være et led i den meningsudveksling mellem de enkelte sagsbehandlere, som fører frem til den endelige afgørelse. På konceptet vil man også ofte finde resolutionen i sagen, og dermed angivelse af hvem i den pågældende institution, der har truffet den endelige afgørelse; i konceptet vil normalt også være angivet, hvem der skal underskrive den udgående skrivelse, f. eks. om der skal være ministerunderskrift angivet ved M. U. eller departementschefunderskrift angivet ved M. U. Man vil også på konceptet kunne finde angivet, om den pågældende sag skal erindres, om den skal bero og i bekræftende fald hvorlænge samt en række andre oplysninger af ekspeditions-mæssig betydning.

Dansk forvaltningstradition er karakteriseret ved en ejendommeligt blanding af åbenhed og af diskretion. Indadtil vil man overfor sine over- og underordnede være særdeles åben; man giver i fuld frihed udtryk for sin opfattelse af den pågældende sag, hvad enten ens overvejelser er i overensstemmelse med, hvad man kan kalde ministeriets almindelige politik, eller de giver udtryk for afvigende opfattelser. Udadtil er forholdet derimod det, at forvaltningen kun giver de mest nødtørftige oplysninger og begrundelser, dels for ikke at give udtryk for mere, end hvad man absolut kan stå inde for, og dels for ikke at binde forvaltningen mere end nødvendigt med henblik på fremtidige afgørelser. Konceptet vil ofte være gennemsyret af den nævnte åbenhed og indeholde den reelle begrundelse for den pågældende sags afgørelse. Under sagens behandling opad i hierarkiet vil derimod ønsket om beskæringer gøre sig gældende; forholdet udadtil bliver mere og mere afgørende. Et koncept kan derfor blive så gennemrettet under sagsbehandlingen, at det oprindelige udkast ikke har megen lighed med den udgående skrivelse, uden at den reelle baggrund eller de reelle motiver er blevet ændret, og hvor disse måske kun fremgår som en overstreget eller rettet del af konceptet.

Ud fra et rent administrativt synspunkt er der en klar interesse i at beholde konceptet i de tilfælde, hvor det tillige har haft referatmæssig betydning ikke mindst af hensyn til fremtidige sager; også i andre tilfælde vil det kunne være af betydning at opbevare koncepterne, hvis man f. eks. ønsker at undersøge, hvem der har „slyttet“ en sag, eller hvor i administrationsmaskineriet en langsommelig behandling foregår. Hvis en sag er galt ekspederet, vil man også ved gennemgang af konceptet kunne se, hvem der har ansvaret for den begåede fejl, eller hvorledes den er opstået. I denne

forbindelse kan det nævnes, at selvom et koncept er så gennemrettet, at en af de overordnede sagsbehandlere finder det nødvendigt at få det renskrevet, bliver det oprindelige koncept opbevaret i sagen; en kassation anses her for stridende mod god administrativ praksis. Jeg skal iøvrigt ikke nærmere begrunde denne rent administrative interesse i, at koncepterne ikke udskilles ved sagens afslutning – den interesse må andre varetage – men skal vende mig til historikerens og forvaltningsteoretikerens interesse i bevaring af koncepterne.

Netop på grund af den tidligere nævnte forvaltningstradition vil det ofte kunne hjælpe historikeren til at forklare et resultat, hvis han har mulighed for at undersøge konceptet og ikke blot skal nøjes med at se den udgående skrivelse med dens muligvis intetsigende begrundelse. Som et lille eksempel på, hvor en historikers hypotese fik overbevisende støtte i en ændring af et koncept, og som det iøvrigt må være nærliggende at henvise til netop i dette tidsskrift, kan nævnes arkivar Niels Petersens undersøgelse af den kongelige veterinær- og landbohøjskoles ministerielle tilhørsforhold i hans afhandling om kultusministeriets tilblivelse.² I forestillingen til kongen om stadfæstelse af lovforslaget om oprettelse af veterinær- og landbohøjskolen fremgår det kun, at højskolen skulle henhøre under indenrigsministeriet, fordi landvæsenets fremme hørte under dette ministerium. I konceptet til denne forestilling får man imidlertid en langt mere indgående forklaring og den i virkeligheden reelle begrundelse, nemlig at kultusministeriet ikke ville have henlagt højskolen til sit ressortområde, – hvad der selvfølgelig også dengang var den eneste rimelige administrative placering – fordi man ikke ønskede midler fra de under ministeriet hørende fonds, f. eks. Sorø Akademi, anvendt til yderligere formål. Som Niels Petersen lakonisk udtrykker det, udgik denne begrundelse ved den endelige udformning „rimeligvis af formelle grunde“.

Set med en historikers og især en forvaltningshistorikers øjne vil der derfor kunne gå værdifuldt kildemateriale til grunde, hvis koncepterne kasseres, men for forvaltningsteoretikeren vil det nærmest være en katastrofe.

En af forvaltningslærens eller forvaltningsvidenskabens måder at anskue materialet på er den såkaldte *decision-making process*.

2. Niels Petersen: Kultusministeriets tilblivelse. Afhandlinger om arkiver ved Rigsarkivets 75-års jubilæum 1964.

Opgaven er her at studere årsagerne til de enkelte afgørelser; man analyserer sit materiale med henblik på at konstatere, hvor i administrationsmaskineriet den afgørende indflydelse på afgørelserne ligger, og det er klart, at konceptet med alle dets rettelser, notater, angivelse af sagsbehandlere, angivelse af hvem der har truffet resolution o. s. v. spiller den allervigtigste rolle. Gennemslaget af den endelige skrivelse kan netop i sådanne tilfælde ingen vejledning give, så meget mere som der mange steder i forvaltningen ingen overensstemmelse er mellem underskriften på den udgående skrivelse og på den person, der har afgivet resolutionen. Nu er forvaltningslæren en så ny videnskabelig disciplin herhjemme, at den kun har meget sporadiske resultater at opvise, men netop med henblik på fremtiden er det af afgørende betydning, at man ikke tilintetgør et af dens vigtigste kildematerialer. Skal der derfor ske udtynding af den enkelte sag, bør udfra et forvaltnings-teoretisk synspunkt det sidste, der kasseres, være koncepterne.

De fremsatte kommentarer har alle haft relation til afgørelsen af enkeltsager, men det er klart, at de er så meget mere betydningsfulde, når de vedrører koncepter til referater af møder (ikke mindst de koncepter, der nedskrives under selve mødet), forslag til love, bekendtgørelser og andre generelle regler.

Ved min gennemlæsning af rigsarkivarens artikel har jeg været opmærksom på, at han har taget et forbehold ved at bruge udtrykket „sædvanligvis ingen grund til at gemme konceptet“, men skal det „sædvanligvis“ overhovedet have nogen betydning, vil kassationsproceduren blive så langsommelig og kostbar, at den ikke vil stå i noget forhold til arkivomkostningerne. En kassation af den enkelte sag, der skal tage blot et ringe hensyn til de her fremførte synspunkter, vil medføre, at den enkelte sag bør gennemgås både af en administrativt uddannet person, en historiker og en arkivar, og med de lønninger, der iøvrigt sans comparaison, ydes akademikere i dag, vil udgiften let blive af en sådan størrelsesorden, at de overstiger udgiften pr. hyldemeter i arkiverne. Det af rigsarkivaren stillede forslag om kassation af koncepter m. v., umiddelbart ved en sags afslutning, vil i hvert fald i ministerierne, af de ovenfor nævnte administrative grunde, næppe overhovedet være gennemførligt.

(Rigsarkivaren vil svare i næste hæfte)

Orientering

I *justitsministeriet* forberedes en omlægning af journalsystemet, som ventes at træde i kraft til nytår 1967. Det bliver en arkivhistorisk begivenhed, eftersom det betegner et brud med en meget lang udvikling af det såkaldte kancellisystem. Da justitsministeriet tillige er det ministerium, der har den snævrreste og hyppigste kontakt med rigsarkivet, vil man her meget hurtigt komme til at spore virkningerne.

Som bekendt har rigsarkivet arvet den funktion, der oprindeligt påhvilede danske kancellis arkivkontor, nemlig at modtage samtlige expeditionskontorers sager til opbevaring og udlån efter behov, således at der ikke fandt nogen egentlig arkivering sted i kontorerne. Nu er det rigsarkivet, der modtager kontorerens sager, når de er et par år gamle. I 1966 afleveres sager fra 1961–63.

Efter det nuværende system fører hvert kontor i justitsministeriet en traditionel „kancellijournal“, dog således at alle større saggrupper har et fast hovednummer i vedkommende kontors journal, hvor enkeltsagerne indordnes med undernumre. Det udkast til et nyt journalsystem, der nu foreligger, opstiller en fælles arkivnøgle for hele ministeriet. Dets ressort fordeles på 1000 emnenumre, hvoraf et vist antal er holdt ledige med henblik på fremtiden. Det er ikke et decimalklassesystem, men der er træk, der minder om det, bl. a. at det første nummer i hver emnegruppe er deleligt med 10. Men emnegrupperne spænder som regel over mere end én titalsrække, og hundredtalsrækken er ikke benyttet som inddelingsgrundlag (f. ex. 480–509: arve- og skifteret). Der er heller ikke tale om decimalisering af emnenumrene. Sagerne får løbenumre inden for hvert emnenummer, eventuelt indskydes et undernummer eller litra før løbenummeret, hvis en opdeling af emnenummeret er nødvendig.

Systemet må karakteriseres som en saglig opdeling af justitsministeriets ressort på en fortløbende nummerrække. Det har en vis lighed med udenrigsministeriets system. Teknisk udelukker det ikke, at man går udover de 1000 numre. Da fordelingen af ledige numre nødvendigvis må bero på et skøn, kan der på længere sigt risikeres åndenød her og der.

Spørgsmålet om årgangsjournalisering eller „evighedsjournalisering“ har man løst ved et kompromis. For grupper, der domineres af talrige småsager, vil man af hensyn til pladsen og overskueligheden bevare årgangsjournaliseringen og den hurtige aflevering til rigsarkivet. Andre sager, især generelle sager og „lange“ sager (personale, legater m. v.), skal derimod ikke være årgangsbundne, men helt tidløse bliver de ikke. I justitsministeriet er man nødt til at have problemerne ved aflevering til rigsarkivet for øje. Derfor har man valgt „periodejournalisering“ for de sager, der ikke skal årgangsjournaliseres. Det er tanken at gøre dem til 5-årssager, således at man ved afslutningen af hver 5-årsperiode starter nye sager, eventuelt med overførsel af visse dokumenter, f. ex. legatfundatser. Perioderne skal betegnes med deres begyndelsesår. Det virker lidt betænkeligt, at der måske kan blive tale om perioder af forskellig længde.

Et gode er det imidlertid, at justitsministeriet er styret udenom begrebet „evighedssager“. Sådanne sager er ikke mindre dødelige end andre sager, men de mangler evnen til at udskille dødt stof automatisk. Afleveringer medfører en besværlig udskillelsesproces, og i rigsarkivet vil de enkelte afleveringer afsætte sig som sektioner, der ikke er forudset i journalsystemet.

Men sondringen mellem årgangssager og periodesager i det justitsministerielle udkast kan på en anden måde føre til irrelevant sektionsdannelse ved arkiveringen, eftersom det forudsættes, at de to kategorier af sager skal afleveres i forskellige tempi. Det ville unægtelig være lettest, hvis årgangssagerne afleveredes i 5-års portioner samtidig med de tilsvarende periodesager, men det vil medføre, at ministeriet skal opbevare væsentlig flere arkivalier end hidtil, og det er bl. a. for at undgå dette, at man delvis bevarer årgangsjournaliseringen. Måske kunne problemet løses ved, at man i stedet for at betegne periodesagerne med periodens begyndelsesår, gav dem en betegnelse, der gør det muligt at arkivere dem sammen med årgangssagerne for periodens *sidste* år og afleverede dem sammen med disse. Hvis ikke de to sagkategorier på en eller anden måde samordnes, vil der automatisk opstå to sektioner i hvert kensors arkiv, sandsynligvis med den følge, at det ved udlån i hvert enkelt tilfælde må fastslås, hvilken sektion den rekvirerede sag tilhører.

Det ville være så meget mere uheldigt, som udkastet i virkelig-

heden peger frem mod en fællesarkivering af justitsministeriets sager. Under det nye system vil enhver sag entydigt kunne betegnes uden angivelse af kontor. Det er dog – i det mindste foreløbig – ikke tanken at røre ved den bestående ordning, at hvert kontor har sin journal og sit arkiv. Justitsministeriets sager skal fremdeles betegnes og opstilles efter de kontorer, hvor de er journaliseret. Men skulle man ligesom i Norge komme ind på at danne større arkivenheder i administrationen, vil justitsministeriets arkivsystem, som det fremtræder i det foreliggende udkast, ikke være nogen hindring.

Studier af administrativ virksomhed i ældre tid fremkommer ikke særlig hyppigt i Skandinavien. Med megen interesse er da også sociologen *Knut Dahl Jacobsens* disputats *Teknisk hjælp og politisk struktur (Oslo 1964)* blevet modtaget. Afhandlingens undertitel: En studie av norsk landbruksforvaltning 1874–1899 dækker for så vidt kun en del af indholdet, idet læseren får en ganske indgående skildring af norsk landbrugspolitik lige fra 1814. Dahl Jacobsen vil ikke skrive forvaltningshistorie, men vil i stedet „ta opp enkelte problemer i organisasjonsteorien som enten har vært forsømt eller som har vært utilfredsstillende besvart“. Til brug herfor har han udvalgt et empirisk historisk materiale, hvorpå de moderne samfundsvidenskabelige teorier søges anvendt til beskrivelse af udviklingen. Når ikke-historikere anvender historisk kildemateriale, har deres manglende kendskab til historisk kildekritik ofte svækket værdien af deres arbejde, i hvert fald set fra historikernes synsvinkel. Denne svaghed synes Dahl Jacobsens afhandling ikke at lide af, og hans kendskab til og behandling af det foreliggende trykte materiale virker betryggende. Derimod må det nok siges at være en mangel ved en sådan studie af administrative forhold i landbrugsforvaltningen i så ringe grad at anvende de primære kilder, nemlig lanbrugsdirektoratets arkivalier. Trangen til at projicere moderne tilstande tilbage på en periode, der ligger et århundrede tilbage, er fremme enkelte steder (skildringen af landbrugsdirektør Jonas Smitts forhold til videnskaben s. 117) og kan forlede til fejlslutninger. Bortset fra disse ting skal det fremhæves, at afhandlingen indeholder meget af interesse for historikeren, så-

ledes en indgående undersøgelse af den administrative afgørelsesproces, og man får ligeledes et tydeligt indtryk af de betydelige muligheder, den dynamiske tjenestemand har for at gennemføre sine bestemte synspunkter, og den selvstændighed, som lederen af den norske landbrugsforvaltning fra 1874–99, landbrugsdirektør Jonas Smitt, kunne lægge for dagen over for de politiske myndigheder, da der opstod uenighed om målsætningen for den norske landbrugspolitik. En af de konklusioner, der drages af det fremlagte materiale, er da også, at tjenestemændene i stor udstrækning selv formulerer de problemer, de skal løse (s. 197), og ikke blot udfører de ordrer, de får pålagt af de politiske myndigheder. Det understreges dog tillige, hvad materialet også tydeligt viser, at forholdet mellem politisk myndighed og tjenestemand altid er labilt. På grund af lighederne i det 19. århundrede mellem dansk og norsk forvaltning skal det sluttelig siges, at denne fremstilling har værdi for enhver, der beskæftiger sig med tilsvarende danske forhold.

